

İbn Hâleveyh ve İbn Zencele'nin Hüccet Eserleri Bağlamında Kıraat Hüccetlerinin Mukayesesi

Comparison of Recitation Proofs in the Context of Ibn Khālawayh and Ibn Zanjalah's al-Hujjah Works

Dr. Öğr. Görevlisi Şeyda Atmaca

Çukurova Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Kur'ân-ı Kerim ve Kıraat Anabilim Dalı,
satmaca@cu.edu.tr
Adana/Türkiye

Çukurova University
Faculty of Theology
Department of al-Qur'ân and Qirâ'ât
<https://orcid.org/0000-0001-9152-8967>
<https://ror.org/05wxkj555>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	18 Temmuz July 2025
Kabul Tarihi Accepted	04 Kasım November 2025
Yayın Tarihi Published	30 Aralık December 2025
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
Sayı Issue	44
Sayfa Pages	97-132

Atf | Cite as

Atmaca, Şeyda. "İbn Hâleveyh ve İbn Zencele'nin Hüccet Eserleri Bağlamında Kıraat Hüccetlerinin Mukayesesi". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2025), 97-132.
<https://doi.org/10.56361/usul.1745989>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemekte olup yalnızca literatür taramasına dayanmaktadır; çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulmuş, tüm kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir. This study does not require ethics committee approval and is based solely on a literature review; scientific and ethical principles have been followed throughout the study, and all sources are listed in the references (Şeyda Güven).

Yapay Zeka Kullanımı | Use of Artificial Intelligence

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. | No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Öz

İslam'ın ilk yıllarında verilen ahru'f-ı's-seb'â ruhsatının etkileri Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden sonra da devam etmiştir. Hz. Osman (r.a.) dönemini takip eden yıllarda ise artık mushaflara uymayan kıraatlerden vazgeçilmiştir. Kıraat ilminin sistemleşmesiyle birlikte de kıraat farklılıkları bazı âlimlere nispet edilmiş ve bu âlimler tercih ettikleri kıraatlerin gerekçelerini gösterdikleri eserler kaleme almıştır. Bu eserlerde hüccet/ilm-i ihticâc kavramı öne çıkmıştır. Hüccet kavramı "kurrânın kıraat ihtiyarlarının gerekçesinin çeşitli boyutlarda ortaya konulması" anlamına gelmektedir. Çalışmamızda "İbn Hâleveyh ve İbn Zencele'nin Hüccet Eserleri Bağlamında Kıraat Hüccetlerinin Mukayesesi" konusunu ele aldık. Bu konunun seçilmesindeki problem kıraat hüccetleriyle ilgili meselelerin anlaşılmasında yaşanan güçlüklerdir. Araştırmamızın amacı ise farklı dönemlerde telif edilen eserlerin karşılaştırılması ile alana katkıda bulunmaktır. Daha önce bu eserlerin mukayeseli bir şekilde incelenmemiş olması çalışmamızın özgünlüğünü göstermektedir. Çalışmamız İbn Hâleveyh ve İbn Zencele'nin *Huccet* isimli eserlerinde yer alan bazı mufassal sûrelerle sınırlı tutulmuştur. Çalışmamızda literatür taramasında bulunularak ilgili eserler tahlil edilmiştir. Araştırmamız iki ana bölüme ayrılarak işlenmiştir. İlk bölümde hüccet kavramı ile ilgili bazı meseleler, ikinci bölümde ise *Huccet* eserleri bağlamında bazı mufassal sûrelerdeki kıraat hüccetleri mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Çalışmamızda müelliflerin kıraat hüccetlerinin kimi durumda farklılık kimi durumda ise benzerlik gösterdiği anlaşılmış ve İbn Hâleveyh'in eserinin ilm-i ihticâc yönünden daha yetkin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat, İlm-i İhticâc, İbn Hâleveyh, Ebû Zür'a İbn Zencele, Huccetu'l-Kıraat

Abstract

The effects of al-ahruf as-sab'a, continued after the time of the Prophet Muhammad (PBUH). After the reign of Caliph Uthman, recitations that no longer conformed to the al-Qur'ân were abandoned. Differences in recitation were attributed to certain scholars, and these scholars wrote works justifying their preferred recitations. In these works, the concept of al-ḥujjah (evidence/ 'Ilm al-ihtijāj) came to the fore. Ḥujjah means "the presentation of the rationale for the Qur'ân's recitation preferences in various dimensions". In our study, we addressed the topic "Comparison of Proofs of Recitation in the Context of Ibn Khālawayh and Ibn Zanjalah's al-Ḥujjah Works". The problem with choosing this topic stemmed from the difficulties encountered in understanding the issues related to proofs of recitation. The aim of our research is to contribute to the field by comparing works. The fact that these works have not been examined in a comparative manner before demonstrates its originality. Our study was limited to some detailed sūrahs in the works titled Ḥujjah. This study conducted a literature review and analyzed relevant works. Our research is divided into two main chapters. The first chapter addresses some issues related to the concept of al-ḥujjah, while the second chapter provides a comparative evaluation of the recitation proofs in some detailed sūrahs within the works. Our study reveals that the recitation proofs of the authors differ in some cases and are similar in others, and Ibn Khālawayh's work is determined to be more competent in terms of the science of al-ihtijāj.

Keywords: al-Qur'ân and Qirā'āt, Ilm al-ihtijāj, Ibn Khālawayh, Abū Zur'ah Ibn Zanjalah, Hujjah al- Qirā'āt

مقارنة بين أدلة التلاوة في سياق حجة ابن خالويه وابن زنجلة

الملخص

استمرت آثار الإباحة الممنوحة في صدر الإسلام، أحرف السبع، بعد عهد النبي محمد (صلى الله عليه وسلم). وفي السنوات التي تلت عهد عثمان (رضي الله عنه)، هُجرت القراءات التي لم تعد تتوافق مع القرآن الكريم. ومع تنظيم علم القراءات، نُسبت اختلافات في القراءات إلى بعض العلماء، فكتب هؤلاء العلماء مؤلفات تُبرر تفضيلاتهم في القراءات. في هذه المؤلفات، برز مفهوم «الحجة/علم الاحتياط». ويعني مفهوم «الحجة» «عرض مبررات تفضيلات تلاوات القرآن الكريم في أبعاد مختلفة». في دراستنا، تناولنا موضوع «مقارنة أدلة التلاوة في سياق حجة ابن خالويه وابن زنجلة». ونشأت مشكلة اختيار هذا الموضوع من صعوبة فهم المسائل المتعلقة بأدلة التلاوة. يهدف بحثنا إلى المساهمة في هذا المجال من خلال مقارنة الأعمال التي تم تأليفها في فترات مختلفة. إن حقيقة أن هذه الأعمال لم يتم فحصها بطريقة مقارنة من قبل يدل على أصالتها. وقد اقتصرنا على بعض السور المفصلة في الأعمال التي تحمل عنوان الحجة لابن خالويه وابن زنجلة. أجرت هذه الدراسة مراجعة للأدبيات وحللت الأعمال ذات الصلة. ينقسم بحثنا إلى قسمين رئيسيين. يتناول القسم الأول بعض القضايا المتعلقة بمفهوم الحجة، بينما يقدم القسم الثاني تقييماً مقارناً لأدلة التلاوة في بعض السور المفصلة في سياق أعمال الحجة. تكشف دراستنا عن أن أدلة تلاوة المؤلفين تختلف في بعض الحالات وتتشابه في حالات أخرى، وقد تم تحديد عمل ابن خالويه ليكون أكثر كفاءة من حيث علم الاحتجاج. الكلمات المفتاحية: القرآن والقراءات، علم الإحتجاج، ابن خالويه، أبو زرعة بن زنجلاء، حجة القراءات

Giriş

İslam'ın ilk yıllarında Müslümanların Kur'ân'ı kolay öğrenip okuyabilmeleri için ahru fu's-seb'a ruhsatı bağlamında birçok kıraate izin verilmiştir. Bu kıraatler sahabe içinden görevlendirilen muallimler aracılığıyla farklı şehirlerde de öğretilmiş ve zamanla meşhur olmuştur. Bu meşhur kıraatlerden bazıları kıraat imamları tarafından da rivayet edilmeye devam etmiştir.¹ Bazı kıraat âlimleri tercih edilen kıraatlerin seçilmesindeki aklî ve mantıkî gerekçelendirmeyi delillendirmek adına çeşitli eserler kaleme almış ve *ilm-i ihticâc* denilen bir usûlün gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak bu durum yedi kıraat sistemini oluşturan meşhur kıraat âlimi İbn Mücâhid (öl. 324/936) ile birlikte son bulma noktasına gelmiştir. Zira bu dönemde sahih ve meşhur kıraatler belirlendiğinden, devam eden süreçte bu kıraatlere ittiba edilmekle yetinilmiştir. Sonraki dönemlerde ise sadece tercih edilen sahih kıraatlerle ilgili hem lügavî hem de naklî bilgileri gerekçeleri ile birlikte açıklayan eserlere yer verilmiştir.²

Genel haliyle kârîler tarafından seçilen kıraatlerin arka planındaki gerekçelendirmeyi ifade eden ilm-i ihticâc olgusu, kıraat ilminde üzerinde durulması gereken önemli konuların başında gelmektedir. Zira tercih edilen kıraatlerin hangi sebeplere dayandırılarak meşhur olduğu ve bu doğrultuda sahih kabul edildiği araştırmaya değer bir meseledir. Bu noktadan hareketle çalışmamızda ilm-i ihticâc veya hüccet olgusu çerçevesinde İbn Hâleveyh'in (öl. 370/980) *Hucce fi'l-kıraati's-seb'a* ile Ebû Zür'a İbn Zencele'nin (öl. h. 4-5) *Hucce'tu'l-kıraat* isimli eserleri incelenmiştir. Bu eserlerde Kur'ân'da yer alan sûrelerin tamamına yakınına yer verilmiş, kıraat imamlarının kıraat tercihleri aklî ve ilmî deliller ile açıklanmaya ve hüccetleri gösterilmeye çalışılmıştır. İlm-i ihticâc bağlamında telif edilen eserlere örnek teşkil edebilecek bu mühim eserlerin, daha önce mukayese edilerek akademik bir seviyede çalışılmadığı da tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmamızın temel hedefi ilm-i ihticâc ile ilgili bu eserlerin genel tahlilini yaparak alana kazandırmak ve sonraki çalışmalara örnek teşkil etmektir.

Zikredilen bilgiler ışığında çalışmamızda hüccet, ihtiyâr, tercîh, ilm-i ihticâc gibi kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Yine çalışmamızda müellif İbn Hâle-

1 Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/425-432.

2 Mehmet Ünal, "Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 69-83.

veyh ile İbn Zencele'nin eserlerindeki mufassal sûrelere yer verilerek iki müellifin kıraat hüccetleri mukayeseli bir şekilde ortaya konulmuştur.³

Tahliline yer vereceğimiz eserlerin dışında hüccet olgusunu veya ilm-i ihticâcî esas alan çeşitli klasik ve modern çalışmalar da bulunmaktadır. Dil âlimlerinden kıraat hüccetleri üzerinde önemle duran ve eserinde bu meseleye yer verenlerin başında ilk olarak Sîbeveyhi (öl. 180/796) gelmektedir. Zira dil hususunda otorite kabul edilen ve bu doğrultuda da nahiv ilmini sistematik hale getirerek kurucu addedilen Sîbeveyhi,⁴ meşhur *el-Kitâb* isimli eserinin bazı kısımlarında kıraatlere yer vererek, kıraatler arasında tercihte bulunmuş ve hüccet olarak şiiirlerden ve sahabe kıraatlerinden de yararlanmışır.⁵ Yine bu mesele üzerine müstakil eser telif edenlere örnek olarak İbn Hâleveyh'in *Îrâbu'l-kirâati's-seb' ve ileluhâ* isimli eseri ve benzer minvalde kaleme alınmış çeşitli klasik eserler zikredilebilir.⁶ Ancak bunlarla ilgili akademik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu da görülmektedir. Bilhassa hüccet olgusuyla ilgili yapılan modern çalışmalara değinilecek olunursa, ilk olarak Mehmet Ünal tarafından "Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi"⁷ ismiyle yayımlanan makale zikredilebilir. Çalışmamızdan farklı olarak bu makalede sadece hüccet kavramı ve bu kavramla ilgili birkaç terimin tanımına yer verilmiş, hüccet olgusunun tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur. Çalışmamızda ise iki farklı müellifin hüccet eserlerindeki mufassal sûreler incelenmektedir.

Yine Mehmet Dağ tarafından yayımlanmış "Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım"⁸ isimli eserde de çeşitli kıraat meselelerinin ve ilm-i ihticâcın tarihi süreçteki oluşumundan ve muhatap kaldığı bazı sorunların tarihî arka pla-

3 Makale çalışmamız herhangi bir sempozyumun veya tezin konusu olmayıp, çalışma esnasında herhangi bir destek alınmamıştır.

4 Ünal, "Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", 79.

5 Abdülâl Salim Mukrim, *el-Kıraatu'l-Kur'âniyye ve eseruhâ fi'd-diraseti'n-nahviyye* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 169-173.

6 Ebû Abdullâh el-Hüseyn el-Hemedânî İbn Hâleveyh, *Îrâbu'l-kirâati's-seb' ve ileluhâ*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Kahire: y.y., 1413/1992); Ebû Mansur el-Ezherî, *Meâni'l-kıraat*, thk. Ubeyd Mustafa Derviş-Avd b. Hamd el-Kazevî (Riyad: Refhu'l-Musahim, 1991); Ahmed b. Fâris, *el-Huccetü fi ileli'l-kirâati's-seb*, thk. Abdulfettah Şelebi (b.y.: y.y., 1965); İbn Cinnî el-Mevslî el-Bağdâdî, *el-Muh-teseb*, th. Ali Necdi Nâsif-Abdülhalim Neccâr-Abdulfettah Şelebi (İstanbul: Dâru Sezkin, 1984-86); Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, thk. Muhyiddîn Ramazan (Şam: Matbaatu Mecmei'l-Lügati'l-Arabiyye, 1974); Nasr b. Ali b. Muhammed İbn Ebî Meryem, *Kitâbu'l-Mûdah*, thk. Abdurrahman İbrahim Bedr (Tanta: Dâru's-Sahabe, 2007).

7 Ünal, "Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", 69-83.

8 Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022).

nından söz edilmektedir. Bizim çalışmamızda ise ilm-i ihticâc meselesine genel bir şekilde değinildikten sonra bu alanda eserleri ile öne çıkan iki önemli âlimin kıraat hüccetleri kıyas edilerek aradaki benzerlikler ve farklılıklar gösterilmeyi çalışılmaktadır.

Faruk Uslu tarafından yayımlanmış olan “Kıraatlerde Hüccet Kavramı ve Bazı Hüccet Kitaplarıyla İlgili Değerlendirmeler”⁹ isimli yüksek lisans tezinin de muhtevasına bakıldığında çalışmamızdan farklı olarak tek bir eserin tahlilinden ziyade hüccet kavramı üzerine genel bir inceleme olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tezde çeşitli kavramların tanımlarına yer verildikten sonra klasik ve modern dönem ihticâc eserlerine ve çalışmalarına da bilgi vermek amacıyla değinilmiştir. Ayrıca tezin devam eden bölümlerinde usûl ve ferş ihtilafları da hüccet olgusu çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yönüyle bahsi geçen tez, çalışmamızdan oldukça farklılık arz etmektedir. Abdullah Sawas tarafından kaleme alınan “Kıraat İlminde İhticâc Kavramı ve İhtiyâr-Tercih İlişkisi”¹⁰ isimli makaleden de söz etmek mümkündür. Makalenin Arapça dilinde yazıldığı ve sadece ilm-i ihticâc ile ilgili birkaç kavrama yer verdiği anlaşılmaktadır. Zikredilen bu çalışmaların, hüccet kavramına hususi bir eser çerçevesinde değinen makalemizden farklılık arz ettiği görülmektedir.

Bahsedilen çalışmaların dışında doğrudan iki müellif ve eserleriyle ilgili tez çalışmasının da yapıldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda Cafer Yıldız tarafından yayımlanmış “İbn Hâleveyh’in el-Hücce fi’l-kırâati’s-seb’a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hüccet Olgusu”¹¹ ile Muhammet Mahmut Sezgin tarafından yayımlanmış “İbn Zencele’nin Hüccetü’l-Kıraat Eseri Bağlamında Kıraat İlminde İhticâc Olgusu”¹² isimli yüksek lisans tezleri zikredilebilir. Yayımlanmış her iki tezin de muhtevasına bakıldığında müelliflerin hayatına, ilmî kişiliklerine ve eserlerine yer verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca tezlerde ilm-i ihticâc olgusunun tarihsel arka planıyla ilgili bilgi verilerek müelliflerin eserlerinde kullanmış olduğu ihticac yöntemlerine de değinildiği görülmektedir. Çalışmamızda ise sadece

9 Faruk Uslu, *Kıraatlerde Hüccet Kavramı ve Bazı Hüccet Kitaplarıyla İlgili Değerlendirmeler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

10 Abdullah Sawas, “Kıraat İlminde İhticâc Kavramı ve İhtiyâr-Tercih İlişkisi”, *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 1/8 (2022), 450-474.

11 Cafer Yıldız, *İbn Hâleveyh’in el-Hücce fi’l-kırâati’s-seb’a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hüccet Olgusu* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

12 Muhammet Mahmut Sezgin, *İbn Zencele’nin Hüccetü’l-Kıraat Eseri Bağlamında Kıraat İlminde İhticâc Olgusu* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025).

ilm-i ihticâc ile ilgili bilgi verilmekle yetinilmemekte aynı zamanda bu iki eser bir arada incelenerek aralarındaki benzerlikler ve farklılıkların mukayeseli bir şekilde ortaya konulması amaçlanmaktadır. Zira her iki müellifin farklı dönemlerde yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda ilm-i ihticâc yönünden eserlerinde ne tür benzerlikler ve farklılıklar barındırdıkları tahlil edilmesi gereken önemli bir husus olarak öne çıkmaktadır. Böylece çalışmamızda özgün bir nitelik olarak farklı zaman dilimlerinde telif edilmiş iki eser aynı anda incelenerek ilm-i ihticâcın ne türde gelişim gösterdiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Zikredilenler doğrultusunda modern dönemde hüccet olgusu çerçevesinde ele alınan eserlerin ve çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı ve bu konuda daha çok çalışmanın yapılması gerektiği de anlaşılmaktadır. Bu makale, ilm-i ihticac alanında öne çıkan iki müellifin eserlerinin mukayeseli olarak incelenmesi yönünden alana özgün bir çalışma sunmaktadır. Makale iki ana kısımdan oluşmakta ve çalışmamızda sırasıyla “Kıraat İlminde Hüccet Kavramı ve Bu Kavramın Kullanılma Süreci ve Sebepleri” ile “İki Müellifin Hüccet Eserleri Bağlamında Mufassal Sürelerin Kıraat Hüccetleri” şeklindeki meselelere yer verilmektedir.

1. Kıraat İlminde Hüccet Kavramı ve Bu Kavramın Kullanılma Süreci ve Sebepleri

Bu başlık altında kıraat ilminde sıkça karşılaşılan hüccet kelimesinin tanımından, hüccet kelimesiyle ilgili kavramlardan ve hüccet kavramının kullanılma süreci ile sebeplerinden bahsedilecektir.

1.1. Hüccet Kelimesinin Tanımı ve İlgili Bazı Kavramlar

Hüccet kelimesi müfred olarak “الحجة” şeklinde gelip lügatte “kanıt, burhan, delil” gibi manalara işaret etmektedir. Bu kelimenin cemi hali ise “حجج-حجاج” şeklindedir.¹³ İsim formunda geldiği görülen bu kelimenin “حج-يُحجج-حججاً” şeklinde fiilden türediği ifade edilebilir. Kelimenin fiil halinde mana “kişinin sahip olduğu delil ile karşısındakine üstün gelmesi” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁴

13 Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Zekeriyya İbn Fâris, *Mu'cemu Mekayisu'l-Luga* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.), 2/30; Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab* (Lübnan: Dâru Sadr, ts.), 3/53-54; Abdulkayyüm b. Abdilgaffur Ebû Tâhir, *Safahatun fi ulûmu'l-kıraat* (Mekke: y.y., 1415/1994), 286.

14 İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sıhah, Tâcu'l-luga ve sıhahil'l-'Arabiyye*, nşr. Şehâbeddin Ebû 'Amr (Beyrut: y.y., 1418/1998), 1/304.

Hüccet kelimesiyle ilişkili olan kavramları iki grup altında toplamak mümkündür:

a. Kıraat vecihlerinin seçimini ifade eden kavramlar:

Bu başlığa göre *hüccet* kelimesiyle ilişkili olan kavramlara *ihitiyâr* veya *tercîh* ifadeleri örnek verilebilir. *İhtiyâr* kelimesi “حَار” fiilinden türemiş olup lügatte “kişinin iradesiyle bir şeyi seçmesi” manasına gelmektedir.¹⁵ *Tercîh* kelimesi ise Arapça “رجح-يرجح-رجوح” fiilinin “تفعيل” veznindeki hali olup lügatte “iki unsur arasında seçim yapma” manasına gelmektedir.¹⁶ Kıraat ilminde bu iki kavramın “sıhhat şartları açısından meşhur olmuş iki kıraatten birini seçme” anlamına geldiği ifade edilebilir.¹⁷ Dolayısıyla bu iki kavramın kıraat vecihlerinin seçimini ifade eden kelimeler olduğu anlaşılmaktadır.

b. Kıraat vechi seçiminde etkin olan unsuru ifade eden kavramlar:

Bu başlık altında yer verilecek olan kavramların ilki hüccet kelimesiyle aynı kökten gelen ve benzer anlamda kullanılan *ihiticâc* kelimesidir. Bu kelime hüccet kelimesinin “إفتعال” veznindeki halidir.¹⁸ Kıraat eserlerinde sıklıkla karşılaşılan *ihiticâc* kelimesi kıraat ilmi alanında “mesleki yeterliliğe ulaşmış bir kârfînin sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübesi doğrultusunda muhtelif kıraatler arasında seçim yapması ve bunu kendince haklı gerekçelerle delillendirmesi” manasını ifade etmektedir.¹⁹

Hüccet kavramıyla ilgili olarak *tevcîh* kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. *Tevcîh* kelimesi “تفعيل” vezninde bir mastar olup “وجه-يوجه-وجاهة” fiilinden türemiştir. *Tevcîh* kelimesi lügatte “yüzünü çevirmek, döndürmek” gibi manalara gelmektedir. İstilahî olarak ise *tevcîh*, “bir kelimeyi muhtemel iki anlama gelecek şekilde ifade etmek” anlamında kullanılmaktadır.²⁰

15 İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, 4/258-259; Muhammed Balvali, *el-İhtiyar fi'l-Kıraat* (Fas: Vezaretu'l-Ev-kaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye 1418/1997), 11.

16 Cevherî, *es-Sihah*, 2/651.

17 Ebû Tâhir, *Safahatun*, 288.

18 İbn Fâris, *Mu'cemu Mekayisu'l-Luga*, 2/30; İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, 3/54.

19 Ünal, “Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccet’in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, 78.

20 İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, 13/558-560; Muhammed b. Ebi Bekir er-Razi, *Muhtaru's-sihah* (Beirut: Mektebetu Lübnan, 1415/1995), 50; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 1995), 664.

Hüccet kelimesiyle benzer anlama gelen bir diğer kavram ise *illet* kelimesidir. *İllet* kelimesinin aslı itibarıyla “عَلَّ-يَعْلُ-عُلٌّ” fiilinden türemiş bir mastar olduğu görülmektedir. *İllet* kelimesi lügatte “hastalanmak” manasına gelmektedir.²¹ Ancak kıraat istilâhında *illet* kelimesi “tercih edilen kıraatin nedeni” manasında kullanılmıştır.²² Hüccet kavramıyla alakalı olarak verilen bu üç kelimenin kıraat tercihindeki etkin unsurları açıklamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1.2. Kıraat İlminde Hüccet Kavramının Kullanılmasının Gerçekleşme Aşamaları ve Sebepleri

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Kur'ân'ın okunması ve öğrenilmesinin kolaylaştırılması amacıyla yedi harf ruhsatının verildiği bilinmektedir. Bu ruhsat kıraat farklılıklarının ve buna bağlı olarak kıraat ilminin dayanağı olarak görülmüştür.²³ Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) İslam'ın anlatılması ve Kur'ân'ın öğretilmesi için birçok sahâbîyi muallim olarak farklı beldelere görevlendirmiş ve bu muallimler gittikleri beldelerde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrenmiş oldukları kıraatleri öğretmişlerdir. Böylece pek çok beldede muhtelif kıraatler yayılmıştır. Ortaya çıkan bu kıraatler farklı yerlerde meşhur olmuş ve insanlar bilhassa meşhur olan bu kıraatlere rağbet etmiştir. Meşhur olan bu kıraatler sahabe ve tâbîin tarafından tercih edilmek sûretiyle okutulmaya ve öğretilmeye devam etmiştir.²⁴

Meşhur olan kıraatler, kıraat ihtilaflarına da kapı aralamıştır. Kıraat ihtilaflarının çok olması, kıraat ilminin tarihi süreçteki gelişimi ve zenginliği için güzel bir fırsat olmakla birlikte bu durum, insanların zihinlerinde bazı soruların oluşmasına da neden olmuştur. Bunlardan en dikkat çekenleri ise “Kârinin tercih etmiş olduğu kıraatin sahih senedi var mıdır?”, “Kârinin bu kıraati tercihindeki hücceti nedir?”, “Kârinin kıraat tercihinde nahvî veya lügavî herhangi bir delili ve dayanağı bulunmakta mıdır?” şeklinde ifade edilebilir.²⁵ Zikredilen bu ve benzeri sorulara cevap vermek ve olası bir fitnenin önüne geçebilmek için kâfiler, kıraat

21 İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, 11/481.

22 Nasr b. Ali eş-Şirâzî İbn Ebî Meryem, *el-Müddah li vucuhu'l-kıraati ve ileliha*, thk. Ömer Hamdan el-Kubeysi (Cidde: el-Cemaatu'l-Hayriyye, 1414/1993), 1/235.

23 Hayrunnisa Nefes, *Tecvid İlmi Açısından Cevâhiru'l-Ikân fi Şerhi Umdeti'l-Irfân* (Ankara: Son Çağ Yayınları, 2021), 12.

24 Muhsin Demirci, “el-Ahrufu's-seb'a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 175-177.

25 Abdulfettah İsmail Şelebi, “el-Ihticâc li'l-kıraat bevaisuhu ve tatavvuruhu ve usûluhu ve semeretuhu”, *Mecelletu'l-bahsi'l-ilmî ve'l-turâsi'l-İslami* 4 (1401/1981), 71-107; Ebû Tâhir, *Safahatun*, 295.

ihtiyârlarındaki hücceti ortaya koyma ihtiyacı duymuş ve bu minvalde eserler telif etmiştir. Bu ilmin esaslarından yoksun olan kimselerce sorulan sorulara hem aklî hem de mantikî delilleriyle birlikte cevap veren bu eserler zamanla yayılmıştır.²⁶ Yine zikredilenlerle birlikte Arap olan veya olmayan kimselerce dilin yanlış ve noksan kullanılarak Kur'ân kıraatinde tehlikelerin çıkmasından endişe edilmesi de işaret edilen sebepler arasındadır. Bu sebepten dolayı hem kıraat hem de dil âlimleri hüccet esaslı eserler yazarak Kur'ân'ın okunuşunda irab ve telaffuz temelli hataların önüne geçmeye çalışmıştır.²⁷ Söz konusu eserlerde seçilen kıraatlerden hangisinin daha meşhur ve belîğ olduğunu kanıtlamak için tarihsel, dilsel ve Kur'ân temelli delillerin öne sürüldüğü görülmektedir. Bu süreç, kıraat ilmi içerisinde “ilm-i ihticâc” veya “tevcîhu'l-kıraat” adı ile anılmıştır.²⁸

Bu kısma kadar bahsedilen hususlar göz önüne alındığında ilm-i ihticâcın üç aşamada gerçekleştiği görülmektedir. İlk aşama ahrufu's-seb'a ruhsatı kapsamında ferdî ihticâcın ortaya çıktığı süreçtir ki buna sahabe ve tâbîn dönemi denilebilir. İkinci aşama ise kurrâ arasında imam olan kimselerin, sahih gördükleri kıraatleri tercih ederek yazmış oldukları eserlerinde bunları delillendirmesidir. Son aşama ise meşhur kıraat âlimi İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırmasının esas alınarak ihticâcın gerçekleşmesidir. Bu doğrultuda devam eden dönemde yedi ve on kıraat sınırlandırmasıyla kıraat âlimleri arasında ihticâc hareketleri yavaşlamaya başlamıştır. Çünkü *Kitâbu's-seb'a* ile birlikte meşhur ve sahih kıraatlerin hangileri olduğu ortaya çıkarılmış ve bu aşamadan sonra pek fazla tercihte bulunma girişimi yaşanmamıştır. İbn Mücâhid'den günümüze kadar da telif edilen eserlerin genel olarak dil ve kıraat âlimlerinin kıraat seçimlerindeki hüccetlerine yer verilmekle iktifâ edildiği görülmektedir.²⁹ Bu durumun temelinde yatan en önemli sebebin on sahih kıraatin belirlenmiş olması ve mütevatir bir kanalla gelmiş sahih iki kıraat arasında tercih yapmanın uygun olmayacağı düşüncesidir. Zira bir sahih kıraatin diğerine tercih edilmesi durumunda, diğer sahih kıraat düşeceğinden

26 Şelebi, *el-İhticacu'l-kıraat*, 72; Ebû Tahir, *Safahatun*, 295.

27 Şevki Dayf, *el-Medarisi'n-nahviyye* (y.y.: Daru'l-Mearif, ts.),11; İbrahim Abdullah er-Refide, *en-Nahv ve kütübü'l-tefsir* (b.y.: Dâru'l-Cemahiriyye, 1399/1990), 1/38.

28 Ebû Tahir, *Safahat*, 289; Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, thk. Said el-Efgani (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1402/1982), 34-35; Şevki Dayf, *el-Medarisi'n-nahviyye*,11; İbrahim Abdullah er-Refide, *en-Nahv ve kütübü'l-tefsir*, 1/38.

29 Ünal, “Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, 83.

“Kur’ân yedi harfi üzere nâzil oldu.” hadisine aykırı bir hal oluşacağı ve bunun da câiz olmayacağı ifade edilmektedir.³⁰

2. İki Müellifin Hucçet Eserleri Bağlamında Mufassal Sûrelerdeki Kıraat Hücçetleri

Bu başlık altında İbn Hâleveyh ve İbn Zencele'nin *Hucçet* eserleri bağlamında mufassal sûrelerden Şems, Alak, Kadir, Beyyine, Zilzâl, Kâria, Tekâsür, Hümeze, Kureyş, Tebbet, İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerindeki kıraat hücçetlerine değinilecektir.

2.1. Şems Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücçeti

İbn Hâleveyh, Şems sûresinin son ayetindeki “يَخَافُ” kelimesinin imâle ve tefhîm ile okunduğundan söz etmiş ve yedi kıraat imamı arasında Hamza'nın yâ (ي) zevâtından olan harfi imâle, vâv (و) zevâtından olan harfi ise tefhîm ile okuması yönünden infirâd ettiğini belirtmiştir. Geri kalan kıraat imamları için kelimedeki harfin hangi zevâtta geldiği fark etmeksizin aynı şekilde kabul edilmiştir.³¹ Bu durumun hücçeti olarak müellif, Bakara sûresi 16. ayetini “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا” zikretmiştir. Bu ayetteki “بِالْهُدَىٰ” kelimesi hem imâle-i kübrâ hem tefhîm hem de beyne beyne/imâle-i suğrâ üzere okunmuştur. Müellife göre tefhîm üzere okunmasının sebebi kelimenin aslı üzere bulunmasıdır. İmâle üzere okunmasının hücçeti ise kelimenin hem fiil hem de isim formunda yâ (ي) zevâtından gelmiş olmasıdır. Ayrıca telaffuz esnasında dâl (د) harfi yâ (ي) harfine yaklaşmakta ve bu da nutkun/konuşmanın tek bir yerden çıkmasını sağlamaktadır. İlgili kelimenin beyne beyne ile okunmasının hücçetini ise müellif, kıraat imamlarından Hamza'nın kıraatine dayandırmaktadır. Zira Hamza yâ (ي) zevâtından gelen kelimelerde imâle, vâv (و) zevâtından olan kelimelerde ise tefhîm üzere okumuştur ki böylece iki durum arasındaki farkın muayyen hale gelmesi amaçlanmıştır.³²

30 Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türki ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, nşr. Muhammed Fadl İbrahim (Kahire: y.y., 1972), 1/340; Ünal, “Bir Kıraat Terimi Olarak Hücçet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, 82.

31 Ebû Abdillâh Hüseyin el-Hemedânî İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-kıraati's-seb'* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1979), 372.

32 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 70.

Şems sûresinin 11. ayeti de “كَذَّبَتْ ثَمُودُ” hem idğâm hem de izhâr üzere okunmuştur.³³ Bu durumun illeti olarak müellif, Bakara sûresinin 259. ayetini “كَمْ لَبِئْتُمْ” örnek olarak zikretmiştir. Buna göre sâ (ث) harfi tâ (ت) harfinin içine idğâm edilerek okunduğu gibi izhâr üzere de okunmuştur. Bu kelimedede idğâm edenlerin hücceti ise sâ (ث) ve tâ (ت) harflerinin mahrecinin bir kılınmasıdır. İzhâr edenlerin hücceti ise kelimenin aslına uygun okunmasıdır.³⁴ Bu noktadan hareketle Şems sûresinin 11. ayetinde de aynı durumun geçerli olduğu ifade edilebilir.

Şems sûresinin son ayetinde ise “وَلَا يَخَافُ عُقْبِيهَا” ilk kelime vâv (و) ve fâ (ف) ile de okunmuştur. Kelimeyi vâv (و) ile okuyanların illeti bir önceki ayetin “فَسَوِيهَا” şeklinde bitmesi ve vâv (و) ile devam etmesidir ki böylece iki ayet arasında anlam tamam olmaktadır. Buna göre “O, yaptığının sonucundan korkacak değildir.” şeklindeki anlam ile son ayette onların ve öncekilerin fiillerinden etkilenilmediği gösterilmektedir. Aynı kelimeyi fâ (ف) ile okuyanların illeti ise konuşmanın bir kısmının diğer kısmını takip etmesi ve bir önceki ayetin sonunu, son ayetin başlangıcına merteye merteye bağlamasıdır. Bu anlamda müellif iki ayet arasını tertip etmesi açısından fâ (ف) ile okunmasının daha uygun olacağını da ifade etmiştir. Zira ona göre fâ (ف) tercih edildiğinde “böylece yıktı” anlamına gelen “فَدَمَدَمَ” kelimesi “فَهْدَمَ” yani “böylece onu yerle bir etti” manasına tekabül etmektedir. Yine İbn Hâleveyh tarafından “helak etti” manasına gelen “فَسَوِيهَا” kelimesinin “سَوَى” yani “evlerini ve kabirlerini yok etti/helak etti” anlamına geldiği de ifade edilmiştir. Yine ayetteki “عُقْبِيهَا” kelimesinin “عاقبة أمرها” manasında yani “işinin akıbeti” olarak kullanılabilir. Bu kelimedeki hâ (ه) ve elif (ا) ile “içinde helak edilenlerin o cezadan korkacağı” anlamına da gelmektedir.³⁵ İbn Hâleveyh’in Şems sûresi özelinde farklı bir ayetle ve hattı’s-sevâd³⁶ üzere hüccetlendirme metodunu kullandığı da görülmektedir.

b. İbn Zencele’nin kıraat hücceti

İbn Zencele, Şems sûresinde geçen “وَلَا يَخَافُ عُقْبِيهَا”³⁷ ayetiyle ilgili olarak Nâfi ve İbn Âmir’in kelimesindeki vâv (و) harfini “فَلَا يَخَافُ” şeklinde fâ (ف) harfi ile okuduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde ayetin öncesinde gelen “فَدَمَدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ” ibaresi

33 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 372.

34 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 99.

35 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 372.

36 Bir kelimenin cemi-müfred, atıf veya bağlaç üzere farklı şekillerde de okunabileceğini anlatan bir kavramdır.

37 eş-Şems 91/15.

göz önünde bulundurulduğunda “Allah’ın hiçbir şeyden korkmayacağı” manasına geldiği ifade edilmektedir.³⁸ Zikredilen kelimedeki Ebû Ca’fer de aynı uygulamada bulunmasına rağmen eserde bahsedilmemiştir. Bu da eserde sadece yedi kıraat imamının okuyuşlarına yer verildiğini gösteren unsurlardan biridir.

Bâkûn (geri kalan kıraat imamları) ise ilgili ayeti vâv (و) harfî ile birlikte “وَ لَا يَخَافُ” şeklinde okumuştur. Bu durumda ise öncesinde gelen “إِذِ اتَّبَعَتْ أَشْقِيئَهَا” şeklindeki ayette de işaretle bulunulduğu gibi “gönderilen deveyi kesmek için öne atıldıklarında Allah’ın yapacağı işin sonucundan korkmayacağı” anlamına geldiği belirtilmiştir. Müellif buradaki fâilin sonuçtan korkmayana, oradaki zamirin ise şikâyette bulunarak öne atılana ait olduğunu zikretmiştir.³⁹

Şems sûresiyle ilgili iki müellifin ortak olarak 15. ayette kıraat hücçetlerinden bahsettikleri görülmüştür. Ancak müelliflerin sunduğu kıraat hücçetlerinin birbirinden farklılık gösterdiği ve İbn Hâleveyh’in nahiv açısından daha detaylı bir açıklamaya gittiği görülmektedir.

İbn Hâleveyh’in söz konusu eserinde Şems sûresinden hemen sonra Duhâ sûresine geçtiği de görülmüştür. Müellif ilgili kısımda Leyl sûresinde imâle ve tefhîmle ilgili bir kısmın bulunduğunu zikretmekle yetinmiştir.

2.2. Duhâ Sûresi

İbn Zencele'nin eserinde Duhâ sûresinin yer almadığı görülmektedir. Bundan dolayı bu kısımda sadece İbn Hâleveyh’in hücçetinden bahsedilecektir.

İbn Hâleveyh, Duhâ sûresinin ilk ayetiyle ilgili olarak İbn Kesîr’in (öl. 120/738) sûreye tekbîr ve besmele ile başladığından bahsetmektedir. İbn Kesîr, bu duruma Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Duhâ sûresinden Kur’ân’ın sonuna kadar sûre başlarında tekbîr ve besmele ile okumasını hücçet olarak göstermiştir.⁴⁰

İbn Hâleveyh, İbn Kesîr’in bu usûlle ilgili hücçetinin şu rivayete dayandığını aktarmıştır: ‘Vahyin kırk sabah kadar kesilmesi üzerine Kureyşli kâfirler ve müşrikler “قلاه ربه” yani “Rabbi onu terk etti” gibi söylemlerde bulunmuştur. Bunun üzerine

38 İbn Zencele, *Huccetu'l-kiraat*, 766.

39 İbn Zencele, *Huccetu'l-kiraat*, 766.

40 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kiraati's-seb'*, 373.

Allah Teâlâ'nın, Cibrîl'i (a.s.) Hz. Peygamber'e göndererek (s.a.v.): "Ey Muhammed! Allah'ın selâmı üzerine olsun." buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: "Sana da selâm olsun!" şeklinde cevap vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Cebrâîl'in (a.s.) gelmesinden ve müşriklerin sözlerinin geçersiz kılınmasından dolayı sevinerek "Allah en büyüktür." buyurmuştur. Cebrâîl (a.s.) ise bunun üzerine "Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla oku!" diyerek Duhâ sûresinin ilk üç ayetini öğretmiştir.⁴¹ Bu nakilden hareketle İbn Hâleveyh'in, Duhâ sûresi özelindeki tekbir uygulanması hüccetini nakil doğrultusunda delillendirdiği görülmüştür.

2.3. Alak Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücceti

Müellif, Alak sûresinin 7. ayetindeki "أَنْ رَأَى اسْتَعْنَى" kelimesinde yedi kıraat imamının râ (ر) harfini fetha, hemzeyi kesra ile; her ikisini kesra ile ve her ikisini fetha ile okuduğunu aktarmıştır. Müellif, bu durumun illeti olarak yine bir ayet hüccetlendirme metodu kullanmış ve Enâm sûresinin 76. ayetini "رَأَى كَوْكَبًا" örnek göstermiştir. Müellif, bu ayetteki "رَأَى" kelimesinin hem imâle hem tefhîm ile ve ayrıca hem râ (ر) harfinin hem de hemzenin fetha ve kesra üzere okunduğunu zikretmiştir. "رَأَى" kelimesinin tefhîm üzere okunmasının hücceti olarak kelimenin olması gereken asıl şekli üzere kıraatte bulunmaları gösterilmiştir. Çünkü buradaki yâ (ي) harfi harekesiyle birlikte elif harfinden munkalib olmuştur. Ayeti imâle ile okuyanların hücceti ise telaffuz esnasında dilde hafifliğin oluşabilmesi için harfin tek bir vecihten çıkarılmasının istenmesidir. Lafızda, yâ (ي) harfi imâle edildikten sonra kesra harekeyle hemze cihetine doğru yaklaştırılarak uyum oluşması adına imâle kılınmaktadır. İmâle kılınmasının sebebi kelimenin aslından doğan bir gereklilikten ziyade uyumun oluşturulmasıdır. Bu kelimeyi beyne'l-lafzayn/beyne beyne/taklîl ile okuyanların hücceti ise "رَأَى" kelimesinin her iki okuyuşa da açık olmasıdır.⁴² Buna göre verilen açıklamanın Alak sûresinin 7. ayeti "أَنْ رَأَى اسْتَعْنَى" için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif, râvi Kunbül'ün (öl. 291/904) İbn Kesîr'den "رَأَى" kelimesini râ (ر) harfinin ve hemzenin fetha üzere "رَأَى" şeklinde geldiğini naklettiğinden söz etmiş ve bu şekildeki bir okuyuşun vezninin "رَعَى" kelimesindeki gibi olduğundan da bahset-

41 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 373.

42 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 142.

miştir. Meşhur kıraat âlimi İbn Mücâhid, yâ (ي) harfinden mübeddel durumda iken lâmu'l-fiilin/kelimenin son harfinin hazfe uğramasından dolayı böyle bir vechin bulunmadığını belirtmiştir. Müellif, İbn Kesîr'in bu durumla ilgili olarak “hemzedden sonra gelen bu harf, elife öncelendiğinde ve hemze de elifin konumuna tehir edildiğinde, hemze tahfife uğrar ve elif hafz olunur. İki sâkin harf kalkar ve geriye sadece hemzesiz bir elif olarak “رَاءُ” kelimesi kalır.” şeklinde nakilde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu kullanımın Araplar arasında meşhur olduğundan da bahsetmiştir.⁴³ Zira “رَأَى” kelimesi “رَأَيْ” şeklinde; “سَأَى” kelimesi ise “سَاءَى” şeklinde istimal olunmuştur ki bu duruma Arap bir şâirin “أَوْلَيْدٌ مَعْلَلٌ رَأَى رَعِيَا فَهَوَّ يَهْدِي بِمَا رَأَى فِي الْمَنَامِ” şeklindeki beytinde yer alan işaretli kelime örnek gösterilebilir.⁴⁴ Böylece İbn Hâleveyh'in, dellilendirmede nahiv ilminin dışında şiir hüccetine de başvurduğu görülmektedir.

b. İbn Zencele'nin kıraat hücceti

Müellif, Alak sûresinin 6. ve 7. ayetlerindeki “أَنْ رَأَى اسْتَعْنَى” ve “كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيْطَغَى” kelimelerle ilgili olarak İbn Kesîr'in Kavvâs kanalıyla ulaşan okuyuşuna göre “رَأَى” kelimesini “رَعَى” veznine göre kıraatte bulunduğunu belirtmiştir. Diğer kıraat imamlarının ise bahsedilen kelimeyi “رَأَى” şeklinde okuduğunu zikretmiştir. Bu kelimenin aslının “رَعَى” veznine göre “رَأَى” şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca lâmu'l-fiil olan yâ (ي) harfinin kendinden öncekini infitah kılarak elif (إ) harfine dönüştüğünden ve kelimenin “رَأَى” şeklinde okunduğundan da söz etmiştir.⁴⁵ Müellif, İbn Mücâhid'in ise Kavvâs'tan gelen rivayetin galat olduğunu ve kelimedeki lâmu'l-fiilin hazfedilmesinin sebebini, elif (إ) harfinin yâ (ي) harfinden mübeddel olmasıyla izah ettiğini ifade etmiştir.⁴⁶

İbn Zencele birtakım kıraat âlimlerinin ise zikredilen kelimedeki lâmu'l-fiilin hazfedilmesini câiz gördüğünü ve bu durumu “أَصَابَ النَّاسَ جَهْدٌ وَلَوْ تَرَاهُ لَمَكَّةَ” cümlesindeki hazfe benzettiklerini ifade etmiştir.⁴⁷ Buna göre mustakbel fiilden hazfedilme gerçekleşebileceği gibi mâzi fiilden de hazfın olabileceği ifade edilmiştir.⁴⁸ İbn

43 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 373.

44 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Tefsîru'l-Taberî*, (Beyrut: y.y., 1405/1984), 15/153; İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 373.

45 İbn Zencele, *Hucce'tu'l-kıraat*, 767.

46 İbn Zencele, *Hucce'tu'l-kıraat*, 767.

47 Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfu fudalai'l-beşer* (Beyrut: Âlimu'l-Kutub ve Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, 1987), 441.

48 İbn Zencele, *Hucce'tu'l-kıraat*, 767.

Zencele'nin bu durumu hüccetlendirmede dil bilimsel verilerden de yararlandığı görülmektedir.

Alak sûresinin zikredilen ayetleriyle ilgili olarak yer verilen kelimenin farklı hareketler çerçevesinde icrâ edilmesi hususunda birtakım farklılıklarla birlikte her iki müellifin de nahiv ilminden yararlanması açısından benzer minvalde hüccetlendirmede buldukları görülmüştür.

2.4. Kadir Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücceti

Müellif, Kadir sûresinin son ayetinde geçen “حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ” ibaresindeki lâm (ج) harfini Kisâî (öl. 189/805) dışındaki bütün imamların fetha üzere okuduğunu ifade etmiştir. Kisâî ise lâm (ج) harfini kesra ile okumuştur. Lâm (ج) harfini fetha üzere okuyanların kastı kelimenin mastar olmasına işarette bulunmaktır ki ayetin manası “fecrin/güneşin doğuşuna kadar” şeklinde olmaktadır. Kisâî'nin hücceti ise kesralı lâm (ج) ile kelime isim olarak kabul edilmektedir. Müellif burada yine başka bir ayet ile hüccetlendirmede bulunmuş ve Nisâ sûresinin 31. ayetini “مُدْخَلًا” örnek olarak zikretmiştir. Bu ayetteki mim (م) harfinin fetha veya damme üzere okunmasına örnek olarak Kadir sûresinin son ayeti misal getirilmiş ve mekân belirten isimlerde fethanın gelebileceğinden söz etmiştir.⁴⁹ Kadir sûresindeki “حَتَّىٰ” edatının ise ayetteki manasının “إِلَى” harf-i ceri manasında kullanıldığı zikredilerek hüccetlendirmede bulunulmuştur.⁵⁰

b. İbn Zencele'nin kıraat hücceti

İbn Zencele, Kadir sûresinin “سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ”⁵¹ ayeti ile ilgili olarak “مَطْلَعٌ” kelimesindeki lâm (ج) harfini Kisâî'nin kesra ile “مَطْلَعٌ” şeklinde okuduğunu belirtmiştir. Bâkûn ise lâm (ج) harfini meftuh olarak “مَطْلَعٌ” şeklinde kıraatte bulunmuştur. Böylece mananın “fecrin doğuşu” anlamına geldiğini ifade ederek zikredilen kelimenin “طلعت الشمس مطلعًا وطلوعًا” cümlesinde de yer alan fiilin mastar hali olduğunu

49 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 122.

50 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 374.

51 el-Kadir 97/5.

zikretmiştir. Bu durumda ayetin “güneşin doğuşuna kadar yani güneşin doğuş vaktine kadar bir esenlik olduğu” şeklinde bir mana ihtiva ettiği ifade edilmiştir.⁵²

Müellife göre “فَعَلَ-يَفْعَلُ” vezninde gelmiş “قَتَلَ-يَقْتُلُ، طَلَعَ-يَطْلَعُ” şeklindeki pek çok fiilde mastar ve mekân hali aynu'l-fiilin/fiilin ortasındaki harfin fethası ile “مَفْعَلٌ” vezni üzere geldiği “الْمَقْتَلُ-الْمَذْحَلُ” şeklindeki örneklerde de görülmektedir. Ancak “الْمَطْلَعُ، الْمَنْبِتُ” şeklindeki kelimeler ise fiil dışı gelmiş ve ona göre istimâl olunmuştur.⁵³ Ayrıca İbn Zencele, “الْمَطْلَعُ” kelimesinin “تَطْلَعُ فِيهِ” ibaresi yerine geldiğinde manasının mastara karşılık gelmesini Kisâî'nin bu kelimedeki hücceti olarak zikretmiştir. Zira Kisâî lâm (ل) harfinin kesrası ile ilgili olarak kelimenin “طَلَعَ-يَطْلَعُ” şekliyle geldiğini ve bu şekildeki “يَطْلَعُ” kullanımının ise “öldüğünü” yani daha istimâl olunmadığını belirtmiştir. Buradan hareketle Kisâî, Arap dilinden pek çok kelimenin ve kullanım çeşidinin de öldüğünü/kullanılmadığını dile getirmiştir. Binaenaleyh aynu'l-fiilin kesra ile geldiği “فَعَلَ-يَفْعَلُ” veznine göre bütün kullanımlar “المَفْعَلُ” mevkiinde ve mastar olarak da “مَفْعَلٌ” şeklinde bulunmaktadır. Buna göre “يَجْلِسُ، يَجْلِسُ، مَجْلَسًا” fiili, ilgili yerde “الْمَجْلِسُ” şekline dönüşebilmektedir. Tıpkı “يَطْلَعُ، مَطْلَعًا” fiilinde olduğu gibi mastar hali “الْمَطْلَعُ” şekline dönmektedir. Müellif, meşhur müfessir ve dil âlimi Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (öl. 207/822) lâm (ل) harfini meksur gelmesi durumunda ismi mastar konumuna koyduğunu aktararak “أَكْرَمَتَكَ كِرَامَةً وَأَعْطَيْتَكَ عَطَاءً” cümlesini örnek olarak nakletmiştir.⁵⁴

Müelliflerin Kadir sûresiyle ilgili hüccetlendirmeleri mukayese edildiğinde her ikisinin de nahiv ilminden yararlandıkları ancak İbn Hâleveyh'in farklı bir ayetten de hüccet getirdiği görülmüştür.

2.5. Beyyine Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücceti

Müellif, Beyyine sûresinin “هَمْ شَرُّ الْبَرِّيَّةِ”⁵⁵ ile “هَمْ خَيْرُ الْبَرِّيَّةِ”⁵⁶ ayetlerindeki hemzenin tahkik ile veya tahkiksiz yumuşatılarak okunduğunu belirtmiştir. Hemzeyi tahkik ile okuyanların hücceti olarak “مِنْ بَرَأَ اللَّهُ الْخَلْقَ” cümlesi gösterilmiştir. Bu

52 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 768.

53 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 768.

54 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 768.

55 el-Beyyine 98/6.

56 el-Beyyine 98/7.

cümleye delil olarak da Haşr sûresinin 24. ayetindeki “هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ” ibaresi gösterilmiştir. Müellife göre hemzeyi ve teşdîdi terk edenlerin hücceti ise hemzenin ve teşdîdin kelimededen hazf olması veya “البرى” şekline dönüşmesidir ki bu kelime “toprak” anlamına gelmektedir.⁵⁷ Bu kelimenin kullanımına İbn Hasan el-Esedî isimli bir şair şiirinde “بِفَيْكٍ مِنْ سَارٍ إِلَى الْقَوْمِ الْبَرِيِّ” şeklinde yer vermiştir.⁵⁸ Bu anlamda müellifin hüccetlendirmede hem farklı bir ayetten hem de şiirden delil getirdiği anlaşılmaktadır.

b. İbn Zencele'nin kıraat hücceti

Müellif, Beyyine sûresinin “هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ”⁵⁹ ile “هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ”⁶⁰ ayetlerinde geçen “الْبَرِيَّةِ” kelimesiyle ilgili olarak kurrânın ihtiyarına yer vermiştir. Buna göre Nâfî'nin ve İbn Âmir'in zikredilen ayetlerde geçen “الْبَرِيَّةِ” kelimelerini “الْبَرِيَّةِ” şeklinde hemze ile okuduğunu ifade etmiştir. Müellif bu iki imamın hüccetine yer vermiş ve bu tür bir okuyuşu tercih etmelerinin sebebini ilgili kelimenin “بَرَأَ اللَّهُ الْخَلْقَ يَبْرؤُهُمْ بَرَاءً، وَاللَّهُ الْبَارِئُ، وَالْخَلْقُ يُبْرؤُونَ” şeklindeki ifadelerde geçen kullanımın bir benzeri olduğuna bağlamıştır. Buna göre kelimenin “الْبَرِيَّةِ” şeklindeki hali meful kabul edilmektedir. Buna “قتيل” kelimesinin meful hali olarak “مقتول” şeklinde istimâl olunan ibare örnek verilmiştir.⁶¹ Geri kalan kurrânın ise hemzesiz olarak “الْبَرِيَّةِ” şeklinde okuduğu da zikredilmiştir. Bu kullanıma da “بَرَأَ اللَّهُ الْخَلْقَ” ibaresi örnek verilmiştir ki kullanım sıklığından dolayı hemze tahfif edilmiştir. Bâkûn kelimeyi “الْبَرِيَّةِ” şeklinde okumuş olsa da aslının hemze olduğu da ifade edilmiştir.⁶²

Beyyine sûresiyle ilgili olarak her iki müellifin başka ayetlerden örnek vererek kıraat hüccetinde bulunduğu görülmekle birlikte burada da İbn Zencele'nin nahiv ilminden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

57 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 374.

58 Cevherî, *es-Sıhah*, 1/304.

59 el-Beyyine 98/6.

60 el-Beyyine 98/7.

61 İbn Zencele, *Hucce'tu'l-kıraat*, 769.

62 İbn Zencele, *Hucce'tu'l-kıraat*, 769.

2.6. Zilzâl Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücçeti

İbn Hâleveyh, Zilzâl sûresinin son ayetlerinde geçen “شَرًّا يَرَهُ” ve “حَيْرًا يَرَهُ” ifadelerindeki damme harekenin işbâ ve ihtilâs ile okunduğundan söz etmiş ve bu duruma Âl-i İmrân sûresinin 75. ayeti “يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ” ile hücçetlendirmede bulunmuştur. Buna göre müellif, bu kelimedeki işbâ yapanların hücçetini kelimedeki yâ (ي) harfinin cezmden dolayı sâkit olması ve hâ (ه) harfinden öncesinin kesralanarak işbânın gerçekleşmesi şeklinde izah etmiştir. İhtilâs yapanların hücçetini ise yâ (ي) harfinin hafzedilerek kelimenin aslı olan “يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ” şekline uygun olarak okunmasına bağlamıştır.⁶³ Bu anlamda müellifin hücçetlendirmede farklı bir ayeti delil olarak sunduğu anlaşılmaktadır.

b. İbn Zencele'nin kıraat hücçeti

Müellif, Zilzâl sûresinin 7. ve 8. ayetlerindeki “فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ حَيْرًا يَرَهُ” ile “وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ” ifadelerini Ebu'l-Hasen Sâlih el-İclî'den (ö. 261/875) gelen rivayete göre Yahyâ b. Âdem Ebû Zekeriyâ es-Salihî'nin (ö. 203/818)⁶⁴ “حَيْرًا يَرَهُ” ve “شَرًّا يَرَهُ” şeklinde hâ (ه) harfinin iskâmî üzere okuduğunu ifade etmiştir.⁶⁵

Kıraat âlimlerinden Ebu'l-Hasan el-Hulvânî (öl. 254/864) ise bu kelimeyi ihtilâs ile “يَرَهُ” şeklinde okumuştur. Bâkûn ise “يَرَهُ” şeklinde işbâ ile okumuştur. Müellif, kurrânın bu konudaki hücçetini ise hâ (ه) harfinin mâ kablindeki/öncesindeki harfin müteharrik/harekeli gelmesine bağlamıştır. Bu duruma “ضربهو يا فتى” ibaresi misal gösterilerek aynı şekilde müteharrik bir mevkiide bulunduğu kabul edilmiştir. Zira bu cümlede de benzer şekilde geçmesinde bir beis görülmediğinden ayetteki kelimenin de aynı usûl ile “يَرَهُ” şeklinde okunması ekseri kurrâ tarafından kabul görmüştür.⁶⁶ Müellife göre zikredilen kelimedeki ihtilâs yaparak okuyanın hücçetine gelince vâv (و) harfinden dolayı damme ile okunduğu ifade edilmiştir. Çünkü buradaki damme hareke vâv (و) harfine göre bina edilmiştir. Yine kelimedeki hâ

63 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kiraati's-seb'*, 111.

64 Önemli kıraat âlimlerinden olup Ebû Bekir b. Ayyaş'tan ve Kisâî'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Halef b. Hişâm (öl. 229/844), el-Bezzî (öl. 250/864) ve Huseyin el-İclî gibi meşhur âlimler kıraat naklinde bulunmuştur.

65 İbn Zencele, *Hucçetu'l-kiraat*, 769.

66 İbn Zencele, *Hucçetu'l-kiraat*, 769.

(◌) harfini iskân ile okuyanın hüccetine gelince Ebu'l-Hasan bunun dil bilimsel bir konu olduğunu iddia etmiştir. Müellif bu durumu eserinde Âl-i İmrân sûresinin 75. ayetinde detaylı izah etmiştir.⁶⁷

Burada her iki müellifin de benzer bir şekilde kıraat yönünden hüccetlendirmede bulunduğu ve farklı ayetlerden misâl getirmek suretiyle açıklama yaptıkları görülmektedir.

2.7. Kâria Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücceti

İbn Hâleveyh, Kâria sûresi 10. ayetinde geçen “وَمَا أَدْرِيكَ مَا هِيَ” ibaresindeki hâ (◌) harfinin hem isbât üzere hem de hazf ile okunduğunu belirtmiştir. Buna Enâm sûresinin 90. ayetini “فَيَهْدِيهِمْ أَقْتَدَهُ” delil olarak göstermiştir. Bu ayeti verdiği kısımda müellif, vasl halinde hâ (◌) harfinin kesra üzere okunmasını hata olarak görmüştür. Çünkü ona göre bu hâ (◌) harfi kinâye ha'sı (◌) olmayıp vakıf halinde harekeyi ve öncesinde bulunanı ortaya çıkarmak için gelmektedir.⁶⁸ Buna göre müellifin bu ayetteki hüccetlendirmesinde yine farklı bir ayetten delil getirdiği anlaşılmaktadır.

b. İbn Zencele'nin kıraat hücceti

Müellif İbn Zencele, Kâria sûresinin 10. ayetindeki “وَمَا أَدْرِيكَ مَا هِيَ” ibaresini Hamza'nın (öl. 156/773) vasl halinde hâ (◌) harfini hazf ederek okuduğunu; bâkûnun ise hâ (◌) harfini vasl halinde isbât ile okuduğunu zikretmiştir. Müellife ait eserin iki nüshasında bu durumun nedeni olarak “مَا هِيَ” kelimesinin fâsıla olmasından dolayı, ayetin bu kısmında vakıf yapıldığı ve fâsılların da tıpkı ayet sonları gibi vakıf yerleri olduğu ifade edilmiştir. Bu durum ise “مَا هِيَ” gibi kelimelerde yâ (ي) harfinin hazfedilmediğini güçlendirmektedir. Zira “ولانت تفرى ما خلقت وبعض القوم يخلق”⁶⁹ cümlesinde geçtiği gibi yâ (ي) harfinin hazfedilmediği anlaşılmaktadır.⁷⁰

67 İbn Zencele, *Huccetu'l-kiraat*, 769.

68 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kiraati's-seb'*, 145.

69 İbn Zencele, *Huccetu'l-kiraat*, 771.

70 İbn Zencele, *Huccetu'l-kiraat*, 770.

Ebû Alî bu hususla ilgili olarak mustalî bir halde meftuh olarak gelse bile elif harflerini imâle kılmanın câiz olduğunu; bu anlamda meksur bir râ (ر) harfinin elifin imâlesinde galebe geleceğini ifade etmiştir. Ancak eserin muhakkiki yukarıda yer verilen beytin yazarı Züheyr b. Ebû Selmâ'ya ithafen beyitte geçen “خلق” kelimesinin kat‘ mevkiinde geldiğini; “فرى” kelimesinin ise cümleye “sen söyledini yaparsın ama diğerleri sadece söyler ama bir şey yapamaz” manasını kattığını belirtmiştir.⁷¹ Bu anlamda müellifin sûreyle ilgili olarak hem nahiv ilminden hem de şiirden hücçetlendirmede bulunduğu anlaşılmaktadır.

Her iki müellifin hücçetleri incelendiğinde İbn Hâleveyh'in yine başka bir ayetten delil getirdiği ve İbn Zencele'nin de Arap dili kâidelerine ve şiire başvurduğu görülmektedir. Benzer minvalde açıklamalar olduğu anlaşılacakla birlikte İbn Zencele, Kâria sûresindeki okuyuş farklılıklarını imamlara isnat etmesi açısından da öne çıkmaktadır.

2.8. Tekâsür Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücçeti

Müellif, Tekâsür sûresinin 6. ayetindeki “لَتَرْوُنَّ الْجَحِيمَ” tâ (ت) harfinin hem fetha hem de damme üzere okunduğundan söz etmiştir. Harfi fetha ile okuyanların hücçeti kelimenin aslının fiil olduğuna ve bu fiile fâilin eklendiğine işaret etmesidir. Harfi damme ile okuyanların hücçeti ise fiilin isminin belirlenmiş bir fâilin olmaması ve bunun üzerine yapılandırıldığı düşünülmesidir. Zira fiilin aslı “لَتَرْوُنَّ” şeklinde olup “لَتَفْعَلُونَ” vezninde gelmiştir. Devamında fiildeki hemzenin fethası râ (ر) harfine nakledilmiş ve hemze sâkin kılınmıştır. Sâkin kılınan bu hemze tahfif üzere hafz edilmiş ve geriye sadece damme üzere yâ (ي) harfi kalmıştır. Yâ (ي) harfindeki bu damme hareke telaffuza ağır geldiğinden damme hareke düşürülmüş ve yâ (ي) harfi sâkin kılınmıştır. Kelimedeki cemî vâvı (و) da sâkin kılınmış ve iki sâkin harf yan yana geldiğinden yâ (ي) harfi hafz edilmiştir. Kelimede geriye sadece iki sâkin kalmıştır ki onlar cemî vâvı (و) ve mudğam olan nûn (ن) harfidir. Sonrasında cemî vâvı (و) da düşürülmüştür.⁷² Bu anlamda müellifin ayet hücçetlendirmesinde yine nahiv ilminden istifade ettiği görülmüştür. Ayrıca müellif, Tekâsür sûresinin 7. aye-

71 Züheyr b. Ebû Selmâ, *Dîvân* (Mısır: Dâru'l-Kutub, 1964), 94.

72 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 375.

tindeki “ثُمَّ لَتَرُونَهَا عَيْنَ الْيَقِينِ” tâ (ت) harfinin ise fetha üzere okunduğunu ve bu hususta kıraat imamları arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığını da belirtmiştir.⁷³

b. İbn Zencele'nin kıraat hücceti

İbn Zencele, Tekâsür sûresinin 6. ve 7. ayetlerinde geçen “لَتَرُونُ الْجَحِيمَ” ve “ثُمَّ لَتَرُونَهَا عَيْنَ الْيَقِينِ” ibareleriyle ilgili olarak Kisâf ve İbn Âmir'in (öl. 118/736) “لَتَرُونُ الْجَحِيمَ” ibaresini “لَتَرُونُ الْجَحِيمَ” şeklinde tâ (ت) harfinin dammesi ile fiilin fâili belli olmaksızın okuduğunu ve “ثُمَّ لَتَرُونَهَا” ibaresini ise nasb ile kıraat ettiklerini ifade etmiştir. Geri kalan kurrânın ise tâ (ت) harfini “لَتَرُونُ الْجَحِيمَ” şeklinde fetha ile okuduğunu belirterek bu şekilde ayetin anlamının “Siz onu muhakkak göreceksiniz” manasına geldiğini de dile getirmiştir. Onların bu okuyuşlarındaki hüccetlerini ise “ثُمَّ لَتَرُونَهَا” ibaresindeki tâ (ت) harfinin fethasındaki cemî, kurrânın icmâ ve ittifakına bağlamıştır. Kurrânın ihtilaf ettiği meselelerden ziyade ittifak ettikleri hususların tercih edilmesini evla görmüş ve tâ (ت) harfini damme hareke ile okuyarak kelimenin sonunu fetha kılanların “أَنْتَ تُرَى فَتَرَى” ibaresindeki durumu esas almış olabileceklerini de dile getirmiştir.⁷⁴ Ayrıca ayette geçen “رَأَى” kelimesinin tek bir mefule itimatı olan bir fiil olduğunu belirterek bu duruma “رَأَيْتَ الْهَلَالَ” yani “hilali gördüm” cümlesini misal getirmiştir. Ayrıca bu fiile hemze dahil edildiğinde “أَرَيْتَ زَيْدًا الْهَلَالَ” yani “ben, Zeyd'e hilali gösterdim” cümlesinde olduğu gibi başka bir meful daha getirilebileceğini de ifade etmiştir. Şayet aynı kelime fiil-i menkul olarak hemze ile kurulusa “أَرَى زَيْدًا الْهَلَالَ” yani “Zeyd'e hilal gösterildi” cümlesi ortaya çıkmaktadır. Buna göre cümledeki ilk meful, fâil konumuna gelmekte ve fiil tek bir mefule itimat üzere kalmaktadır. Buradan hareketle zikredilen ayetin “لَتَرُونُ الْجَحِيمَ” şeklindeki okunuşunda zamir, fâil konumuna gelmiştir ki böylece fiil “أَنْتَ” kelimesini kendisine meful edinmiş ve “الْجَحِيمَ” kelimesini ise mefulü olarak nasb kılmıştır.⁷⁵

İbn Zencele'nin ifadesine göre Ferrâ da fiile vâv (و) harfinin eklenmesinin sebebini, kelimenin aslının “لَتَرَأَيُونَ” şeklinde olduğuna bağlamış ve hemzenin (ي) fethasının râ (ر) harfine naklettiğini de ifade etmiştir. Devamında okuyuşta kolaylık olması için hemze hazfedilmiş ve sonra damme hareke yâ (ي) harfine nakledilmiştir. Ancak o da hazfedilmiş ve sonuçta sâkin yâ (ي) harfi ve vâv (و) harfi kalmıştır. Bu durumda yâ (ي) harfi de hazfedilmiştir. Devamında ise sâkin vâv (و) ve nûn (ن) harfi

73 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 375.

74 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 771.

75 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 771.

kalmıştır. İki sâkin harfin bir arada bulunmasından dolayı yâ (ي) harfindeki hareke vâv (و) harfine aktarılarak yâ (ي) harfinin harekesiyle harekelenmiştir.⁷⁶ Zikredilen bu açıklama dışında kelimedeki vâv (و) harfinin ismi-i fâilden kaynaklanarak ref olarak irab kılındığı da ifade edilmiştir. Bu anlamda kelimenin harekelenmesi icab ettiğinde asıl hareketin onun başındaki hareke olduğu ifade edilmiş ve “كَتْرُونَ” kelimesinin vezninin “كَتْعُونَ” şeklinde olduğu belirtilmiştir.⁷⁷

Yer verilen bilgiler doğrultusunda her iki müellifin de Tekâsür sûresinin 6. ve 7. ayetleri özelinde dil bilimsel açıdan kıraat hücçetlendirmesinde buldukları ve bu anlamda benzer hususlardan bahsettikleri görülmüştür.

2.9. Hümeze Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücçeti

Müellif, Hümeze sûresinin 2. ayetinde “الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ” geçen mîm (م) harfinin hem teşdîd hem tahfîf üzere okunduğundan söz etmiştir. Müellife göre, mîm (م) harfini şedde ile okuyanların hücçeti, mal toplama fiilinin tekrar edilerek devam ettiğine işaret etmek istemeleridir. Mîm (م) harfini tahfîf üzere okuyanların hücçeti ise malın bir tane olduğuna ve toplama işleminin de bir kere yapıldığına vurguda bulunmalarıdır.⁷⁸

Hümeze sûresinin 8. ayetinde geçen “مُؤَصَّدَةٌ” kelimesi ise kıraat imamları tarafından hem hemze ile hem de hemzesiz bir şekilde okunmuştur. Müellif, bu kelimeyle ilgili usûl farklılığına Beled sûresinin 20. ayetini delil getirmiştir. Buna göre müellif, aynı kelimenin geçtiği ayette hemze ile okuyanların hücçetlerini “مُؤَصَّدَةٌ” kelimesinin “أصدت النار” dan alındığına bağlamıştır. Hemzesiz olarak “مُؤَصَّدَةٌ” şeklinde okuyanların hücçeti ise kelimenin “أوصدت النار” dan geldiğinin düşünülmesidir. Ancak kıraat imamlarından Hamza infirâd etmiş ve bu kelimeyi vasl halinde hemze ile vakf halinde ise hemzesiz şekilde kıraatte bulunmuştur. Her iki okuyuşun da sahih olduğu ifade edilmiştir.⁷⁹ Bu durum Hümeze sûresinde geçen “مُؤَصَّدَةٌ”

76 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 772.

77 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 772.

78 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 375.

79 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 376.

kelimesi için de geçerlidir. Bu anlamda müellifin bu sûre özelinde hem farklı bir ayetten hem de nahivden delil getirdiği anlaşılmıştır.

b. İbn Zencele'nin kıraat hücceti

İbn Zencele, okuyuş usûlleri hakkında İbn Âmir, Hamza ve Kisâî'nin Hümeze sûresinin 2. ayetinde “الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ” geçen “جَمَعَ مَالًا” kelimesindeki mîm (م) harfini teşdîd ile “جَمَعَ مَالًا” şeklinde okuduğunu ifade etmiştir. Müellif buradaki fiilin teşdîd ile okunmasının sebebini ayetin manasına tekit katılmasına bağlamıştır. Buna göre ayete “malını bir ya da iki günde, bir ya da iki ayda, bir ya da iki senede değil de orada burada toplayıp saydığı” şeklinde bir anlam kattığını da dile getirmiştir. Ayrıca müellif, mîm (م) harfinin teşdîd ile okunmasının bir diğer nedenini de ayetin sonunda yine teşdîd ihtiva eden “وَعَدَّدَهُ” fiilinin gelmesine bağlamıştır. Zira kelamın tek bir nizamda bağlanabilmesi için her iki kelimedede de teşdîd uygulanmıştır.⁸⁰ İbn Zencele, geri kalan kurrânın ise bu ayetteki ilgili kelimeyi “جَمَعَ” şeklinde “جمعت-جمعا” kelimesindeki tahfîfe göre okuduğunu zikretmiştir. Ayrıca onların bu okuyuştaki hüccetlerini ise “هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ”⁸¹ ayetindeki ittifaklarına binaen “ihtilaf ettikleri hususları icmâ ettikleri şeylere ilhak etmek/bağlamak daha doğru olmaktadır.” şeklinde ifade etmiştir.⁸²

Müellif, Hümeze sûresinin 9. ayetinde geçen “فِي عَمَدٍ مُّدَدَةٍ” kelimesini Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Ebû Bekir b. Şu'be'nin (öl. 193/809) “فِي عُمَدٍ” şeklinde ayn (ع) ve mim (م) harfinin dammesi ile okuduğunu da nakletmiştir. Geri kalan kurrânın ise nasb üzere “عَمَدٍ” şeklinde okuduğunu ifade etmiştir. Müellif bu harfleri damme ile okuyanların hüccetini, “عَمَدٍ” kelimesinin cemi hali olarak “عُمَدٍ” gelmesine bağlamıştır ki buna “صَبُور-صُبْرٍ” kelimelerini de örnek göstermiştir. Ayrıca bu kelimenin müfred halinin “عَمَادٍ” olduğu göz önüne alındığında benzer bir durumunun “حِمَار-حُمْرٍ” ve “إِهَاب-أُهْبٍ” kelimelerinde de olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelime “عَمَدٍ” şeklinde okunduğunda müfred hali “عَمَدَةٌ” olmaktadır. Buna “بقره-بقر” ve “نمرة-نمر” kelimeleri misal gösterilebilir. Ayrıca “عَمُودٍ” kelimesinin cemi formunun “عَمَدٍ” olduğunu ve bu durumun benzerinin “أَفِيقٍ-أَفُقٍ” ve “أَدِيمٍ-أَدَمٍ” kelimelerinde de gerçekleştiği belirtilmiştir.

80 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 772.

81 el-Yûnus 10/58.

82 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 772.

Bu anlamda zikredilen kelimenin gayr-i müstemir yani süreklilik arz etmeyen cemi isimlerden bir isim olduğu ifade edilmiştir.⁸³

Hümeze sûresiyle ilgili olarak zikredilen ayette her iki müellifin de dil bilimsel hücçetlendirmede buldukları görülmektedir. Ayrıca İbn Zencele, farklı bir ayetten de delil getirerek kıraat hücçetini izah etmiştir.

2.10. Kureyş Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücçeti

Müellif, Kureyş sûresinin ilk ayetinde “لَا يَلَافِ قُرَيْشٌ” geçen lâm (ل) harfinin kıraat imamlarınca kesra ile okunmasında ittîfak edildiğini ifade etmiştir. Yine hemzenin meksûr gelerek sonrasında yâ (ي) harfinin ve onun da devamındaki hemzenin bulunmasında ise ittîfak edildiğinden söz etmiştir. Yalnız İbn Âmir lâm (ل) harfini kesra ile ve sonrasında yâ (ي) harfi ve med bulunmaksızın hemze ve maksûra olacak şekilde okumuştur. Kelimenin aslı ise hemze ve meddin bulunduğu “لَعْلَافٌ” veznine göre “لَاتَافٌ” şeklindedir. Buna göre hemze sâkin ve yâ (ي) harfinden öncesi inkisâr kılınmıştır. Bu duruma “إِيمَانٌ” kelimesi örnek gösterilebilir ki mastar formu “أَمِنَ” şeklinde gelmektedir. Kelimeyi kasr ile okuyanların hücçeti ise meddin hemzeye ağır gelmesinden dolayı tahfîf üzere hafzedilerek “لَعْلَافٌ” veznine göre “لَاتَافٌ” şeklinde okunmasıdır.⁸⁴

Müellife göre Kureyş sûresinin 2. ayetinde geçen “يَا لَيْفَهُمْ” kelimesinin hemze ve med ile okunmasında ise ihtilaf yoktur. Ancak lâm (ل) harfinin bu kelimedeki lâmu'l-teaccüb olarak geldiğinden söz edilmiş ve ayetin manasının ise “Ey Muhammed teaccüb edilmeli ki Allah, Kureyş'i yaz ve kış rıhlelerinde düzene soktu. Zira Allah, onları himâye etmiş ve her şeyden nimetlerini onlara vermiştir.” şekline dönüştüğünden bahsedilmiştir.⁸⁵ Bunların dışında Fil sûresinin son ayetinin Kureyş sûresinin ilk ayetine vasl edilerek “فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ لَا يَلَافِ قُرَيْشٌ” şeklinde okunduğu da zikredilmiştir.⁸⁶ Kureyş sûresinde de müellifin sıkça nahiv ilminden delillendirmede bulunduğu görülmüştür.

83 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 773.

84 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 376.

85 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 376.

86 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 376.

b. İbn Zencele'nin kıraat hücceti

Müellif, Kureyş sûresinin 1. ve 2. ayetlerinde geçen “لَا يَلَابُ قُرَيْشٍ” ve “أَيَلَفِهِمْ” ibareleriyle ilgili olarak Yahyâ kanalıyla imam Âsım'ın râvisi Ebû Bekir b. Şu'be'nin “أَيَلَفِهِمْ” kelimesini “أَيَلَفِهِمْ” şeklinde ikincisi sakın olmak üzere iki hemze ile kıraatte bulunduğunu zikretmiştir. Ayrıca el-A'sâ kanalıyla Ebû Bekir'in zikredilen kelimeyi “أَيَلَفِهِمْ” şeklinde sonrasında yâ (ي) harfi bulunan meksûr iki hemze ile okuduğu da rivayet edilmiştir.⁸⁷

Müellif İbn Zencele, nahiv âlimlerine göre zikredilen kelimenin iki hemze ile geldiği “أَيَلَفِهِمْ” şeklinde bir vechin bulunmadığını da ifade etmiştir. Zira nahiv âlimleri, nahiv ilminde bu formda gelmiş ve tahkik edilmiş bir kelime bilmediklerini dile getirmiştir. Onlara göre bu tür bir kullanım câiz sayılacaksa “إيمان : إيمان” kelimesinde câiz sayılabilir ki kelimenin mastar hali “أمان ، يؤمن ، إيماناً” şeklinde gelmektedir. Ancak aynı kelime “إيمان : إيمان” şeklinde gelirse câiz kabul edilmemektedir. Aynı şekilde onlara göre bu formun “ألف ، يؤلف ، إيلافاً” şeklindeki mastar hali de câiz değildir.⁸⁸

Zikredilenler doğrultusunda müellif, el-A'sâ'dan rivayet edilen ilkinde uzak olduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre iki hemzenin tahkik edilip yâ (ي) harfinin de ilhâk edilmesi yönünde bir usûl veya bir vecih “أَيَلَفِهِمْ” kelimesinde bulunmamaktadır. Zira “أَيَلَفِهِمْ” kelimesinde yer alan ilk hemze zâid ifâl hemzesi; ikincisi ise “ألف” tekil fâu'l-fiilin/fiilin ilk harfinin hemzesidir. Yâ (ي) harfi ile ilgili de bir vecih yoktur. Çünkü fâu'l-fiil olan hemzeden sonra “ألف” kelimesindeki gibi aynı'l-fiil olan lâm harfinin gelmesi gerekmektedir. Yâ (ي) harfi ile ilgili tek bir vecih vardır ki buna göre kesra harekeden dolayı yâ'nın (ي) eklenmesidir.⁸⁹

Müellif “أَيَلَفِهِمْ” kelimesinde iki hemzenin getirilmesinin sebebini ise kelimedeki yer alan iki hemzenin “أأنت” ibaresinde geçen hemzelere benzetilmesi ile açıklamıştır. Zira bu kelimedeki ikinci hemze aslı, ilk hemze ise ikinciye dâhil bir sûrette aslı olmaksızın gelmiştir. Ancak bu iki kelime arasında fark olarak “أأنت” de ilk hemze kelimenin bünyesine dâhil edilmezken; “أَيَلَفِهِمْ” kelimesinde ise ilk hemze kelimenin bünyesine dâhil edilmiştir. Bundan dolayı nahiv âlimleri iki hemzenin tek bir bünyede toplanması için ikinci hemzeyi tahfif etmeyi gerekli görmüştür.

87 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 773.

88 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 773.

89 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 774.

Birinci zâid hemzeye tıpkı "آدم" kelimesinde olduğu gibi itibar etmemişlerdir. Çünkü "آدم" kelimesinin tek bir hemze ve elif ile okunması câiz görülmemiştir. Sâkin harfin telaffuzu, harekeli olana göre daha hafif ve kolay olduğundan iki hemzenin oluştuğu diğer kelimenin durumundan uzak görünmektedir. Bundan dolayı el-A'şâ kanalıyla Âsım'ın râvisi Ebû Bekir b. Şu'be'nin ilgili kelimeyi sonrasında yâ (ي) harfî bulunmaksızın meksûr halde iki hemze ile "إِلَّا فِهِمْ" şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.⁹⁰

Müellif, zamanının önde gelen kıraat âlimlerinden Abdullâh b. Felîh b. Ribâh'ın (öl. 250/864) nakline de yer vermiştir. Ribâh kanalıyla İbn Kesîr'in ilgili ayetin öncesinde yâ (ي) harfî olmaksızın lâm (ل) harfinin sükûn ile "لَا يَلَا فُ قُرَيْشُ إِيْلَافِهِمْ" şeklinde okuduğu da belirtilmiştir. Bu formda kelimenin mastarı "ألف-يألف-إلْفًا" şeklinde gelmektedir ki bu haliyle ayet "Allah onları güvenli/uyumlu hale getirdi, böylece onlar da birbirleriyle güvenli/uyumlu hale geldiler" manasına gelmektedir.⁹¹

İbn Zencele meseleyi meşhur dil âlimlerinden Muhammed b. Yezîd el-Müberred'in (öl. 286/900) açıklamasına göre devam ettirmiştir. Buna göre Müberred, "الفهم" dediğinde ikincisinin "ألفوا-إلْفًا-إلْفًا" kelimeleri üzere gelebileceğini ve bu durumun tıpkı "نَبَاتًا"⁹² ayetinde geçen "وَاللّٰهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا" kelimesinin durumuna benzediğini ve bu kelimenin de "أَنْبَتَكُمْ-فَنَبْتُمْ-نَبَاتًا" şeklinde geldiğini dile getirmiştir.⁹³ Yine meşhur dil âlimlerinden İbn Manzûr'un (öl. 711/1311) ise *Lisânu'l-Arab* eserinin "الف" maddesinde "رَعِمْتُمْ أَنْ إِخْوَانَكُمْ قُرَيْشٌ لَهُمْ أَلْفٌ وَ لَيْسَ لَكُمْ إِلْفٌ" ifadesine yer vermiştir. İbn Manzûr'a göre cümlede geçen "إِلْفَهُمْ-إِلْفَهُمْ" kelimeleri "فَعْل-فَعَال" vezninde gelmiş mastardır. Buna göre "فَعَال" vezninde gelen mastara "لَقَيْتَهُ لِقَاءً وَ كَتَبْتَهُ كِتَابًا" cümlesi, "فَعْل" vezninde gelen mastara da "عَلِمْتَهُ عِلْمًا" kelimelerinin örnek olarak zikredilebileceğini ifade etmiştir.⁹⁴

Zikredilenlerin dışında müellif, geri kalan kurrâya göre "لَا يَلَا فُ قُرَيْشُ إِيْلَافِهِمْ" ayetindeki "إِيْلَافِهِمْ" kelimesinin "يُؤْلَفُ إِيْلَافًا" ten geldiğini ve aslının sâkin olduğunu, yâ (ي) harfinin de önceki harfî meksûr kılmak için geldiğini ifade etmiştir.⁹⁵

90 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 774.

91 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 775.

92 Nüh 71/17.

93 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 775.

94 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 775.

95 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 775.

Kureyş sûresiyle ilgili aktarılan bilgiler ışığında her iki müellifin de dil bilimsel kıraat hüccetinde bulunduğu görülmekle birlikte İbn Zencele'nin bu hususta daha detaylı hüccetlendirmede bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.11. Mâûn Sûresi

İbn Hâleveyh'in ve İbn Zencele'nin eserinde yer vermediği sûrelerden biri de Fîl sûresidir. Ayrıca İbn Zencele'nin eserinde Mâûn sûresine de yer vermediği görülmüştür. Bundan dolayı bu kısımda sadece İbn Hâleveyh'in Mâûn sûresiyle ilgili hüccetinden bahsedilecektir.

Mâûn sûresinin ilk ayetinde geçen “أَرَأَيْتَ” kelimesinin hemzeleri her ikisi tahkik üzere, birincisi tahkik üzere ikincisi yumuşak bir şekilde, ikincisi hafzedilerek birincisi tahkik ile olacak şekilde üç türlü okunmuştur. Her iki hemzeyi tahkik ile okuyanların hücceti kelimenin aslına uygun olmasıdır. İkinci hemzeyi yumuşatarak okuyanların hücceti ise hafz edilmesinin kerih görülmesidir. İkinci hemzeyi hafz edenlerin hücceti ise asl olan hemzeyi istifhâm hemzesi olarak kullanmalarıdır ki bu hemze icmâ ile fîil-i muzârîde sâkıt olmuştur.⁹⁶ Buradaki hüccetlendirmede de müellifin nahiv ilminden istifade ettiği görülmektedir.

2.12. Kâfirûn Sûresi

İbn Zencele'nin eserinde Kevser ve Kâfirûn sûresine yer verilmediği görülmektedir. İbn Hâleveyh de eserinde Kevser sûresine dair herhangi bir bilgi nakletmemiştir. Bundan dolayı bu kısımda sadece İbn Hâleveyh'in Kâfirûn sûresiyle ilgili aktardığı kıraat hüccetinden bahsedilecektir.

Kâfirûn sûresinin son ayetindeki “وَلِيَّ دِينٍ” kelimesindeki yâ (ي) harfî fetha hareke ile okunduğu gibi sükûn üzere de kıraatte bulunulmuştur. Fetha hareke ile okuyanların hücceti meksûr bir harf ile ittisâl halinde olan tek harf olan yâ (ي) harfinin bulunmasıdır. Zira zikredilen kelime isim olduğundan yâ (ي) harfinin fetha üzere harekelenmesi harfî güçlendirecektir. Yâ (ي) harfini sükûn ile okuyanların hücceti ise yâ (ي) harfinin meksûr lâm (ل) ile ittisâl halinde bulunmasıdır. Çünkü hareke yâ (ي) harfîne ağır geleceğinden tahfife uğraması adına sükûn gerekli

96 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 377.

görülmüştür.⁹⁷ Müellif, bu kısımdaki hüccetlendirmede de yine nahiv ilminden istifade etmiştir.

2.13. Tebbet Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücceti

Müellif, Tebbet sûresinin ilk ayetinde geçen “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ” ibaresindeki hâ (ه) harfinin kıraat imamlarınca fetha veya sükûn üzere okunduğundan bahsetmiştir. Bu iki okuyuşun tıpkı “وَهَب-وَهَب” ve “نَهْر-نَهْر” kelimelerinde olduğu gibi gerçekleştiğinden bahsetmiştir. Müellif burada ihtiyârından söz ederek sûrenin başı olması hasebiyle fetha ile okunmasının daha doğru olacağını belirtmiştir.⁹⁸

Müellif, Tebbet sûresinin 3. ayetindeki “ذَاتَ لَهَبٍ” kelimelerinin harekesinde ise herhangi bir ihtilafın bulunmadığından bahsetmiştir. Tebbet sûresi 4. ayetinde geçen “حَمَّالَةَ الْخَطْبِ” kelimesinin ise hem ref hem nasb olarak okunduğunu ifade etmiştir. Ref olarak okuyanların hücceti, kelimenin haberin ibtidası kılınmasıdır. Nasb okuyanların hücceti ise ayetteki yergi manasının yerini bulmasıdır. Zira Araplar methedecekleri ve yerecekleri zaman kelimeyi nasb olarak kullanmıştır.⁹⁹ Buna göre müellifin Tebbet sûresindeki hüccetlendirmesinde yine nahiv ilminden delil getirdiği görülmüştür.

b. İbn Zencele'nin kıraat hücceti

Tebbet sûresinin bazı ayetlerinde geçen kelimelerde kurrânın ihtiyarı farklı şekilde gerçekleşmiştir. Buna göre ilk ayette geçen “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ”¹⁰⁰ kelimesini İbn Kesîr “أَبِي لَهَبٍ” şeklinde sâkin hâ (ه) harfi ile okumuştur. Geri kalan kurrâ ise hâ (ه) harfinin meftuh “أَبِي لَهَبٍ” olarak okunacağı konusunda ittifak etmiştir. Zira kurrânın ekseriyetinin fetha hareke üzere ittifakı, fethanın iskândan daha iyi olduğuna delil teşkil etmektedir. Âsım ise son ayeti “حَمَّالَةَ الْخَطْبِ”¹⁰¹ şeklinde nasb üzere okumuştur.¹⁰²

97 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 377.

98 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 377.

99 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 377.

100 et-Tebbet 111/1.

101 et-Tebbet 111/4.

102 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 766.

Tebbet sûresiyle ilgili olarak her iki müellifin kıraat ilmine dair hüccetleri benzerlik göstermekle birlikte İbn Hâleveyh'in dil bilimsel olarak da detaylı izaha gittiği anlaşılmaktadır.

2.14. İhlâs Sûresi

a. İbn Hâleveyh'in kıraat hücceti

İbn Hâleveyh eserinde İhlâs sûresi ile ilgili olarak öncelikle ilk ayetteki “قُلْ” fiiline yer vermiştir. Müellif, Allah'ın Kur'an'ı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Cibrîl'in (a.s.) lisânında indirdiğinden bahsetmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu durumu “Cibrîl, bana gelerek: De ki O birdir, dedi” şeklinde anlattığından söz etmiştir.¹⁰³ Bu anlamda müellifin hüccetlendirmede hadis ilminden de istifade ettiği görülmektedir.

Müellife göre İhlâs sûresinin son ayetinde geçen “كُفُّوا أَعْدَاءَكُمْ” kelimesi kıraat imamlarından bazılarınca kâf (ك) ve fâ (ف) harfleri dammeli ve hemze ile “كُفُّوْا” şeklinde okunmuştur. Yine kâf (ك) harfinin dammesi, fâ (ف) harfinin sükûnu ve hemze ile “كُفُّوْا” şeklinde de kıraatte bulunulmuştur. Müellif farklı ayetlerden hüccetlendirmede bulunarak bu durumu açıklamaya çalışmıştır. Ona göre “يُؤْمِنُونَ” kelimesinde hemzeyi terkedener, “الرأس ، البأس ، الكأس” kelimelerinde ise hemzeyi kullanmaya devam etmiştir. Çünkü “يُؤْمِنُونَ” kelimesi fiil, diğer kelimeler ise isim olarak geçmektedir. Telaffuzda isim hafif, fiil ise ağır kabul edilmektedir. Bundan dolayı kelime hafif olduğunda hemze istimâl olunurken, ağır olduğunda ise hemze hazf edilmektedir. Kurrâdan bazıları da kelimelerin derc halinde hemze kullanırken, vakıf halinde ise hemzeyi hazf etmiştir. Binaenaleyh “مُؤْتَلًّا”¹⁰⁴ kelimesi “مُؤْتَلًّا”¹⁰⁵ kelimesi ise “أَصْحَابُ الْمُشْتَمَةِ”¹⁰⁶ şeklinde hemzenin harekesi hazf edilerek ve öncesindeki de sâkin kılınarak okunmuştur. Çünkü bu kelimeler tıpkı “هَزُوا”¹⁰⁷ ve “كُفُّوا”¹⁰⁸ kelimelerinde olduğu gibi sevâd (her iki şekilde okunan) üzere kabul edilmiştir.¹⁰⁸ Bu doğrultuda müellifin hem ayet hem de nahiv hüccetlendirmesinden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

103 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 378.

104 el-Kehf 18/58.

105 el-Vâkia 56/9.

106 el-Bakara 2/67.

107 el-İhlâs 112/4.

108 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 64.

b. İbn Zencele'nin kıraat hücçeti

Müellif, İhlâs sûresindeki “كُفُّوا أَعْدَاءَكُمْ”¹⁰⁹ kelimesini Hamza ve İsmâîl'in “كُفُّتَا” şeklinde fâ (ف) harfîni sâkin kılarak okuduklarını ifade etmiştir. Bâkûn ise fâ (ف) harfîni damme ile “كُفُّتَا” şeklinde okumuştur. Zira bu okuyuş tarzı ile ilgili iki lehçe vardır ki “رُسُلٌ-رُسُلٌ، كُتُبٌ-كُتُبٌ” şeklindeki kelimelerin okunuşu bu duruma örnek gösterilebilir.¹¹⁰

Müellif, Âsım'ın ise bahsi geçen kelimeyi “كُفُّوْا”¹¹¹ şeklinde vâv (و) harfinin fethası ve fâ (ف) harfinin dammesi ile hemzesiz olarak okuduğunu nakletmiştir. Yani hemzeyi vâv (و) ile tebdil etmiştir. Bu duruma Arapların kullanmış olduğu “ليس” “لِفَلَانٍ كُفُّوْا وَلَا مِثْلُ وَلَا نَظِيرُ وَلَا وَاللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ لَا نَظِيرَ لَهُ وَلَا مِثْلَ” şeklindeki cümlede geçen kelimelerin durumu misal olarak zikredilmiştir.¹¹²

İhlâs sûresinin son ayetiyle ilgili olarak her iki müellifin de dil bilimsel hücçetlendirmede bulunduğu görülmekle birlikte İbn Hâleveyh'in farklı bir ayetten hücçetlendirmede de bulunduğu tespit edilmiştir.

3.15. Felak Sûresi

İbn Zencele'nin eserinde Felak sûresiyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. İbn Hâleveyh'in eserinde ise Felak sûresinde geçen “حَاسِدٌ” kelimesinde Ahmed b. Mûsâ kanalıyla gelen Ebû 'Amr'ın (öl. 154/771) imâle ve tefhîm uygulaması dışında bir şey zikredilmemiştir. Ebû 'Amr'ın bu kelimedeki tefhîm uygulamasının daha meşhur olduğunun da altı çizilmiştir.¹¹³

3.16. Nâs Sûresi

İbn Zencele'nin eserinde Nâs sûresiyle ilgili bir başlık açılmamıştır. İbn Hâleveyh ise Halevânî (öl. 205/820) ve Dûrî (öl. 248/862) kanalıyla Kisâî'nin “النَّاسُ” kelimesinde hafđ üzere imâle yaptığından bahsetmekle iktifâ etmiştir.

109 el-İhlâs 112/4.

110 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 777.

111 el-İhlâs 112/4.

112 İbn Zencele, *Huccetu'l-kıraat*, 777.

113 İbn Hâleveyh, *Hucce fi'l-kıraati's-seb'*, 378.

Sonuç

“İbn Hâleveyh ve İbn Zencele’nin Hüccet Eserleri Bağlamında Kıraat Hüccetlerinin Mukayesesi” konulu makalemizde çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmadan çıkan bu sonuçları aşağıda maddeler halinde sıralamak mümkündür:

Elde edilen veriler neticesinde her iki müellifin aynı dönemde olmasa da birbirine yakın yüzyıllarda yaşayan ve ilm-i ihticâca yönelik çalışmalarıyla ön plana çıkan âlimler oldukları tespit edilmiştir. Bilhassa İbn Hâleveyh’in meşhur kıraat âlimi İbn Mücâhid’den Kur’ân ve kıraat ilmini tahsil etmesi ve eserinde kıraat hüccetleri bağlamında verdiği bilgiler göz önünde bulundurulduğunda ilm-i ihticâc konusunda başvurulması gereken ilk âlimlerden biri olduğu sonucuna varılmıştır.

Her iki âlimin eserleri incelendiğinde ilm-i ihticâc yönünden gayet sade ve anlaşılır bir dil kullandıkları görülmüştür. Eserlerinde yer verdikleri meseleleri hüccetlendirirken ayetlerden, hadislerden, nahiv ilminden, şiirlerden istifade ettikleri tespit edilmiştir. Bu durum her iki âlimin sadece kıraatte değil aynı zamanda diğer ilimlerde de söz sahibi olduklarını göstermiştir.

Müelliflere ait hüccet eserlerinin mütevatir yedi kıraat esas alınarak oluşturulduğu ve eserlerdeki okuyuş farklılıklarından bahsedilirken kıraat imamlarının isimlerine de yer verildiği görülmüştür.

Her iki müellifin de eserde sûreleri sırasıyla ele alıp ilgili ayetlerde geçen kıraat farklılıklarına hüccetleri bağlamında değindiği ancak bu delilleri sunarken görüş olarak daha çok Kûfe Ehli’ne yakın oldukları da anlaşılmıştır. Bununla birlikte İbn Hâleveyh’in Basra Ekolü’ne ait bazı görüşleri de benimsediği görülmüştür.

İbn Zencele’nin eserinde kullandığı hüccet kelimesiyle delil kavramını kastetmediği de anlaşılmıştır. Zira bir kıraatin delili onun sahih ve tevatür derecesine ulaşmış isnadı ile mümkün olmaktadır. Bu anlamda İbn Zencele’nin hüccet kelimesini eserinde kârinin kıraatteki ihtiyâr vecihleri için kullandığı görülmüştür. Çünkü bir kâri, kıraat ihtiyârında bulunabilmek için dil bilgisi, anlam bilgisi, kıraatle ilgili çeşitli haber ve hadislerin mevcudiyeti gibi pek çok sebebe ihtiyaç duyabilir. Bu anlamda bir kıraatin, kârinin seçiminden dolayı değil de tercih edilme ve okunma sıklığından dolayı sıhhatli kabul edildiği de ortaya çıkarılmıştır.

İlm-i ihticâca bakan cihetiyle zikredilen eserler incelendiğinde mufassal sûrelerinin tamamının işlenmeye çalışıldığı ancak her iki eserde de Leyl, İnşirah, Tîn, Âdiyât, Asr, Nasr, Kevser ve Fîl sûrelerine yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu durumun sebebinin yer verilmeyen sûrelerde kıraat ihtilafının ve kıraat hücçetinin bulunmayışı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca İbn Zencele'nin yer vermediği Duhâ, Mâûn, Kâfirûn, Felak ve Nâs sûrelerine İbn Hâleveyh'in eserinde yer verdiği ve bu sûrelerdeki kıraat hücçetlerine de değindiği tespit edilmiştir. Zira İbn Zencele'nin eserinde zikredilmeyen sûrelerin bazılarının eserin diğer nüshalarında da eksik olduğu görülmüştür. Her iki hücçet eserinde bulunan bu farklılığın sebebinin ise müelliflerin tespit ettikleri ve tercihte buldukları hücçetlerinin, birbirinden farklı olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Çalışmamızda yer verilen mufassal sûrelerden Şems sûresiyle ilgili olarak iki müellifin 15. ayette benzer kıraat hücçetlerinden bahsettikleri görülmekle birlikte müelliflerin sunduğu kıraat hücçetlerinin birbirinden farklılık gösterdiği yerlerin de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kısımlarda İbn Hâleveyh'in daha detaylı bir hücçetlendirmeye gittiği görülmüştür. Yine Duhâ sûresiyle ilgili olarak İbn Zencele'nin eserinde herhangi bir bilginin nakledilmediği de anlaşılmıştır. İbn Hâleveyh'in ise Duhâ sûresinin ilk ayetiyle ilgili olarak İbn Kesîr'in sûreye tekbîr ve besmele ile başladığından bahsetmesi ve devamında bir hadise yer vermesi kıraat hücçetlendirmesinde hadis gibi diğer ilmî sahalardan da istifade ettiğini kanıtlamıştır. Alak sûresiyle ilgili olarak İbn Hâleveyh'in, dellilendirmede nahiv ilminin dışında şiir hücçetine de başvurduğu görülmekle birlikte İbn Zencele'nin ise bu kısımda sadece dil bilimsel verilerden yararlandığı ortaya konulmuştur.

Müelliflerin Kadir sûresiyle ilgili hücçetlendirmeleri mukayese edildiğinde ise İbn Zencele'nin nahiv ilminden fazlaca yararlanarak detaylı bilgi verdiği görülmüştür. Bu anlamda İbn Zencele'nin kıraat hücçetlendirmede en çok başvurduğu kaynaklardan birisinin dil bilimsel veriler olduğu zikredilebilir. Her iki âlimin Beyyine sûresiyle ilgili hücçetlerinde de farklılık bulunmuştur. Buna göre İbn Hâleveyh'in başka bir ayetten ve şiirden delil getirdiği anlaşılmaktadır. İbn Zencele'nin ise bahsi geçen ayetlerle ilgili olarak daha çok dil bilimsel açıklamalarda bulunduğu tespit edilmiştir. Zilzâl sûresiyle ilgili her iki müellifin de başka bir ayetten delil getirme metodu uyguladığı anlaşılmıştır. Kâria sûresi özelinde ise İbn Hâleveyh'in ayetten delil getirme metodunu kullandığı, İbn Zencele'nin de dil bilimsel verilerden yararlandığı anlaşılmıştır. Tekâsür sûresi özelinde ise her iki

müellifin dil bilimsel delil getirmede bulunduğu görülmüştür. Ayrıca müelliflerin Hümeze sûresi özelinde kıraat hüccetlendirmelerinde dil bilimsel verilerden yararlandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Her iki müellifin Kureyş sûresiyle ilgili kıraat hüccetinde de nahiv ilminden delil getirdikleri tespit edilmiştir.

Mâûn, Kevser, Kâfirûn sûrelerinde ise İbn Zencele'nin herhangi bir kıraat hüccetinde bulunmadığı tespit edilmiştir. Tebbet ve İhlâs sûreleriyle ilgili kısa bir kıraat hüccetine yer verdikleri ve buna daha çok nahiv ilminden delil getirdikleri görülmüştür. Bunun dışındaki Felak ve Nâs sûrelerinde ise sadece İbn Hâleveyh'in birkaç kıraat farklılığını dile getirmekle iktifâ ettiği ve İbn Zencele'nin ise bu sûrelere hiç değinmediği tespit edilmiştir.

Yer verilen bilgiler doğrultusunda ve mufassal sûreler özelinde iki eserin genel mukayesesi yapılacak olunursa İbn Zencele'nin eserinde yer alan bazı mufassal sûrelerde hüccetlere yer verilmediği, İbn Hâleveyh'in ise bunlara deliller sunmaya devam ettiği görülmektedir. Ayrıca İbn Zencele'nin genel olarak farklı ayetlerden ve nahiv ilminden hüccet getirmekle iktifâ ettiği ancak İbn Hâleveyh'in ise zikredilenlerin dışında hadis ilminden ve şiirlerden de istifade ettiği tespit edilmiştir. Bu anlamda ilm-i ihticâc yönünden İbn Hâleveyh'in eserinin kıraat hüccetleri açısından daha zengin olduğu ve bu alanda en önce başvurulması gereken temel bir kaynak olduğu anlaşılmıştır.

Zikredilen bulgular ve sonuçlar ışığında çalışmamızın, ilm-i ihticâc alanında iki müellif tarafından kaleme alınmış *Huccet* isimli eserlerin sadece kıraat sahasında değil aynı zamanda Arap dili ilminde de müracaat edilmesi gereken eserler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda her iki eser üzerinde hem kıraat ilmi hem de dil bilimi açısından daha fazla çalışma yapılabileceği kanaati hâsıl olmuştur. Ayrıca hüccetle ilgili yazılan ve gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen pek çok eserin olduğu göz önünde bulundurularak araştırmacılara ilm-i ihticâc üzerine disiplinler arası daha çok çalışma yapmalarını tavsiye ederek makalemizi nihayete erdirmiş bulunmaktayız.

Kaynakça

- Balvalı, Muhammed. *el-İhtiyar fi'l-kıraat*. Fas: Vezaretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 2. Basım, 1418/1997.
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sıhah, Tâcu'l-luga ve sıhahil'l-'Arabiyye*. nşr. Şehâbeddin Ebû 'Amr. Beyrut: y.y., 2. Basım, 1418/1998.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: TDV Yayınları, 3. Basım, 2022.
- Dayf, Şevki. *el-Medarisi'n-nahviyye*. y.y.: Dâru'l-Mearif, 1. Basım, ts.
- Demirci, Muhsin. "el-Ahrufu's-seb'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/175-177. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1989.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilğani el-Bennâ. *İthâfu fudâlai'l-beşer*. thk. Şabân Muhammed İsmâil. Beyrut: Âlimu'l-Kutub ve Mektebetü'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, 1. Basım, 1407/1987.
- Ebû Selmâ, Züheyr b. *Dîvân*. Mısır: Dâru'l-Kutub, 1. Basım, 1383/1964.
- Ebû Tâhir, Abdulkayyüm b. Abdilgaffur. *Safahatun fi ulûmu'l-kıraat*. Mekke: y.y., 1. Basım, 1415/1995.
- Ezherî, Ebû Mansur. *Meâni'l-kıraat*. thk. Ubeyd Mustafa Derviş-Avd b. Hamd el-Kazevî. Riyad: Refhu'l-Musahim, 1. Basım, 1411/1991.
- İbn Cinnî, el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Muhteseb*. thk. Ali Necdi Nâsîf-Abdülhalim Neccâr-Abdulfettah Şelebi. İstanbul: Dâru Sezkin, 1. Basım, 1404/1984-86.
- İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali eş-Şirâzî. *el-Müdah li vucuhu'l-kıraati ve ileliha*. thk. Ömer Hamdan el-Kubeysi. Cidde: el-Cemaatu'l-Hayriyye, 1. Basım, 1414/1993.
- İbn Ebî Meryem, Nasr b. Alî b. Muhammed. *Kitâbu'l-Müdah*. thk. Abdurrahman İbrahim Bedr. Tanta: Dâru's-Sahabe, 2. Basım, 1427/2007.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Zekeriyya. *el-Huccetu fi ileli'l-kıraati's-seb*. thk. Abdulfettah Şelebi. b.y.: y.y., 1. Basım, 1386/1965.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Zekeriyya. *Mu'cemu Mekayisu'l-Luga*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1. Basım, ts.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh el-Hüseyn el-Hemedânî. *el-Hucce fi'l-kıraati's-seb'*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1. Basım, 1400/1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh el-Hüseyn el-Hemedânî. *İrâbu'l-kıraati's-seb' ve ileluhâ*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn. Kahire: y.y., 1. Basım, 1413/1992.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Mükerrrem. *Lisanu'l-'Arab*. Lübnan: Dâru Sadr, 1. Basım, ts.
- İbn Zencele, Abdurrahman b. Muhammed. *Huccetu'l-Kıraat*. thk. Said el-Efgani. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1. Basım, 1402/1982.

- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûs b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf*. thk. Muhyiddîn Ramazan. Şam: Matbaatu Mecmei'l-Lügati'l-Arabiyye, 1. Basım, 1395/1974.
- Mukrim, Abdülâl Salim. *el-Kıraatu'l-Kur'âniyye ve eseruhâ fi'd-diraseti'n-nahviyye*. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1416/1996.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 3. Basım, 1995.
- Nefes, Hayrunnisa. *Tecvid İlmi Açısından Cevâhiru'l-İkyân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân*. Ankara: Son Çağ Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Razi, Muhammed b. Ebi Bekir. *Muhtaru's-sıhah*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1. Basım, 1415/1995.
- Refide, İbrahim Abdullah. *en-Nahv ve kütübü't-tefsir*. b.y.: Dâru'l-Cemahiriyye, 1. Basım, 1399/1990.
- Sawas, Abdullah. "Kırâat İlminde İhticâc Kavramı ve İhtiyâr-Tercih İlişkisi", *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 1/8 (2022), 450-474.
- Sezgin, Muhammet Mahmut. *İbn Zencele'nin Hüccetü'l-Kıraat Eseri Bağlamında Kıraat İlminde İhticâc Olgusu*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025.
- Şelebi, Abdulfettah İsmail. "el-İhticâc li'l-kıraat bevaisuhü ve tatavvuruhu ve usûluhu ve seme-retuhu". *Mecelletu'l-bahsi'l-ilmî ve't-turâsi'l-İslami* 4 (1401/1981), 71-107.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Tefsîru't-Taberî*. Beyrut: y.y., 1405/1984.
- Uslu, Faruk. *Kıraatlerde Huccet Kavramı ve Bazı Huccet Kitaplarıyla İlgili Değerlendirmeler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ünal, Mehmet. "Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 69-83.
- Yıldız, Cafer. *İbn Hâleveyh'in el-Hucce fi'l-kırâati's-seb'a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hüccet Olgusu*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî. *el-Burhân*. nşr. Muhammad Fadl İbrahim. Kahire: y.y., 1. Basım, 1392/1972.